

Volume 1 / Issue 1 / 2021

KutBilim

Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi ★ Коомдук Билим жана Искусство Журналы
Journal of Social Sciences and Arts ★ Журнал Социальных Наук и Искусств

ISSN: 2791-6340

KutBilim

*Araştırma, Kùltür ve
Dayanışma Derneği*

PUBLISHER

Kutbilim Research, Culture and Solidarity Association

OWNER

Maksut ABDIRAIM

EDITOR-IN-CHIEF

Ph.D. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle University, Turkey.

ASSISTANT EDITOR

Aikanysh ESHNAZAROVA (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Georgian Technical University, Georgia.

Assoc. Prof. Yagut ALIYEVA, Baku State University, Azerbaijan.

FIELD EDITORS

Assoc. Prof. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev University, Kazakhstan.

Assist. Prof. Sultanberk HALMATOV, Bilecik Őeyh Edebali University, Turkey.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Independent Researcher, Kyrgyzstan.

Assist. Prof. Abdrasul ISAKOV, International Medical University, Kyrgyzstan.

PROOFREADERS AND LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*English Language Editor*), Director of the Foreign Languages Institute of the International University, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Turkish Language Editor*), Cankiri Karatekin University, Turkey.

Assoc. Prof. Marina PANFILOVA, (*Russian Language Editor*), (A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Russian Language Editor*), American University of Central Asia, Kyrgyzstan.

Rakhat ABDIEVA, (*Kyrgyz Language Editor*), Independent Researcher, Kyrgyzstan.

SECRETARIAT

Aisuluu DUNDAR (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara University, Turkey.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" and Chingiz Aitmatov National Academy, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Rysbek ALIMOV, Izmir Katip Celebi University, Turkey.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu University, Turkey.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kyrgyz National University of Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Selahattin AVŐAROęLU, Necmettin Erbakan University, Turkey.

Assoc. Prof. CaŐteęin TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.

Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Ağrı Ibrahim een University, Turkey.

Assoc. Prof. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan University, Turkey.

Assoc. Prof. Naile ASKER, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan.

Assoc. Prof. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Akchach ZHOLDOSHEVA, Osh State University, Kyrgyzstan.

Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED, Mongolian University of Science and Technology, Mongolia.

Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.

Assoc. Prof. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Dr. Sevinc ALIEVA, Baku State University, Azerbaijan.

Dr. Muhammed Őerif AZARKAN, Dicle University, Turkey.

Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, National Academy of Governance, Mongolia.

Dr. Kadiyan BOOBKOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan.

Dr. Jasminka AHMETAŐEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnika Őkola, Bosnia and Herzegovina.

YAYINCI

Kutbilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

BAŞ EDİTÖR

Dr. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle Üniversitesi, Türkiye

YARDIMCI EDİTÖR

Aikanysh ESHNAZAROVA (Doktora ğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan.

Doğ. Dr. Yagut ALIYEVA, Bak Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

ALAN EDİTÖRLERİ

Doğ. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan.

Dr. Öğr. Üyesi Sultanberk HALMATOV, Bilecik Őeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdrasul ISAKOV, Uluslararası Tıp Üniversitesi, Kırgızistan.

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*İngiliz Dili Editörü*), Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi
Yabancı Diller Enstitüsü Direktörü, Kırgızistan.

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS, (*Türk Dili Editörü*), Çankırı Karatekin Üniversitesi,
Türkiye.

Doğ. Dr. Marina PANFILOVA, (*Rus Dili Editörü*), A.I. Yevdokimov Moskova Devlet
Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (Rus Dili Editörü), Orta Asya Amerikan
niversitesi, Kırgızistan.

Rakhat ABDİEVA, (*Kırgız Dilleri Editörü*), Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

SEKRETER

Aisuluu DÜNDAR, (Doktora ğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kırgızistan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" ve Cengiz Aitmatov Ulusal Akademi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Rysbek ALIMOV, İzmır Katip Celebi Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kırgız Ulusal Jusup Balasagyn Üniversitesi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Selahattin AVŐAROęLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Doğ. Dr. Caşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doğ. Dr. Medera HALMATOV, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye.

Doğ. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi, Türkiye.

Doğ. Dr. Naile ASKER, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan.

Doğ. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan.

Doğ. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.

Doğ. Dr. Enkhbat AVIRMED, Moğol Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mogolistan.

Doğ. Dr. Edina KUDUZOVIC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek.

Doğ. Dr. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Dr. Sevinc ALİEVA, Bak Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

Dr. Muhammed şerif AZARKAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, Ulusal Ynetim Akademisi, Mogolistan.

Dr. Kadiyan BOOBEKOVA, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan.

Dr. Jasminka AHMETAŐEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Škola, Bosna Hersek.

From the Editor in Chief

Dear Readers

We are delighted to present you the first (1st) issue of KutBilim Journal of Social Sciences and Arts.

Journal of Social Sciences and Arts, which started its first publication in 2021, is a peer-reviewed journal published twice a year by the KutBilim Research, Culture and Solidarity Association. Articles are published in Turkish, English, Russian and other languages. The primary aim of our journal is to be a globally accepted high standard journal indexed by national and international scientific indexing services.

Journalism which focus on a specific discipline or field of study are one of the most active areas of science and thought. All scientists who do research in the fields of social science and art are invited to submit their valuable studies. Article can be submitted by registering for "Submit Article" or by sending directly to the e-mail address kutbilimjournal@gmail.com.

Yours sincerely

Dr. Kıyal K. ABDIRAIM
Editor-in-chief

Editörden

Saygıdeğer Okurlar

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi'nin birinci (1.) sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

2021'de yayın hayatına başlayan Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazı dili başta Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer dillerde makaleler yayınlanmaktadır. Dergimizin ncelikli amacı, ulusal ve uluslararası bilimsel indeksleme servisleri tarafından indekslenen, dünyada kabul gören yüksek standartlı dergi olmaktır.

Dergicilik bilim ve düşünce hayatının en aktif alanlarından biridir. Dergiler, yapılan araştırmaların, yeni düşünce ve tartışmaların öncelikle yayınlandığı yerlerdir. Sosyal bilimler ve sanat alanlarında araştırma yapan tüm bilim insanları, güçlü bir yayın ve hakem kuruluna sahip olan dergimize, hazırladıkları değerli çalışmalarını göndermeye davet ediyoruz.

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisine makale göndermek için çalışmalarınızı yazım kurallarına uygun haline getirdikten sonra www.kutbilimjournal.org adresinden "Makale Gnder"den başvurusu yapılabilir veya kutbilimjournal@gmail.com e-mail adresine gönderebilirsiniz.

Saygılarımla

Dr. Kıyal K. ABDIRAIM
Baş Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Araştırma Makalesi.....1-19**
Kırgız dilinde soya dayalı akrabalık terimleri
Lineage-based kinship terms of Kyrgyz language
Prof. Dr. Gülzura JUMAKUNOVA
- Araştırma Makalesi.....20-35**
Aytışlar ve Atışmalar (Türk dnyasının ortak kltrel değerlerinden bir rnek)
Aytışlar and Atışmalar (An example of common cultural values of the turkic world abstract)
Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ
- Araştırma Makalesi.....36-44**
The issue of unchecked population growth and environmental degradation
Prof. Dr. Valeri MODEBADZE
- Araştırma Makalesi.....45-61**
Time perspective in adolescetnts with deviant behavior
Assoc. Dr. Tamara I. PETRAKOVA
- Araştırma Makalesi.....62-73**
Neuropsychology of individual differences as a branch of clinical psychology: some areas of research and practical use
Assoc. Dr. Elena V. BUDYKA
- Kitap Tanıtımı.....74-75**
Yüksek ğretimde Türkiye'nin İmajı Ve Cazibe Düzeyi
The Image of Turkey in Higher Education and its Level of Attraction
Dr. Abdrasul İSAKOV

Research Type: Research Article

Received: 01.11.2020

Accepted: 06.12.2020

LINEAGE-BASED KINSHIP TERMS OF KYRGYZ LANGUAGE

Prof. Dr. Gülzura JUMAKUNOVA¹

Abstract

Kinship terms, as words that express familial relationships, have an important place in the fundamental vocabulary of the Turkish society. Lineage-based kinship is a kind of community grown out of a nuclear family with all its members having blood ties with each other. The kinship system, which is dominant in the Kyrgyz society is the patrilineal kinship based on a single origin kinship system. In the patrilineal kinship system, family members form far more close relationships with the relatives on the father's side, and thus are segregated from the children of female members. The purpose of this article is to assign the significant points of formation and evolution process of Kyrgyz family-kinship terms and to evaluate them in the light of the factors which played an effective role in this process.

Keywords: Kyrgyz language, kinship terms, family-kinship terms, nuclear family, patrilineal kinship system.

¹ Ankara University, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, ORCID ID: 0000-0001-6882-2367, gulzura@gmail.com

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Başvuru: 01.11.2020

Kabul: 06.12.2020

KIRGIZ DİLİNDE SOYA DAYALI AKRABALIK TERİMLERİ

Prof. Dr. Gülzura JUMAKUNOVA²

Öz

Akrabalık terimleri, aile ilişkilerini ifade etmek için kullanılan kelimeler olarak Türk toplumunun temel kelime dağarcığında önemli bir yere sahiptir. Soya dayalı akrabalık, çekirdek aileyle bağlı tüm üyelerinin birbirleriyle kan bağlarının olduğu bir tür topluluktur. Kırgız toplumunda kabul gören akrabalık sistemi tek soylu akrabalık sisteminden gelen babasoylu akrabalığa dayandırılmaktadır. Babasoylu akrabalık sisteminde, aile üyeleri baba akrabalarıyla çok daha yakından ilişkilendirilir ve bu yönüyle soyun kadın üyelerinin çocuklarından ayrı tutulur. Makalenin amacı, Kırgız dilinin soya dayalı akraba terimlerinin oluşum ve evrim sürecinin önemli noktalarına değinmek ve onları bu süreçte etkin bir rol alan faktörler ışığında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız dili, akrabalık terimleri, soya dayalı akrabalık terimleri, çekirdek aile, babasoylu akrabalık sistemi.

² Ankara Üniversitesi, DTCF, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6882-2367, gulzura@gmail.com

Giriş

Akrabalık terimleri, birbirleri ile ilişkili akraba kategorileri için kullanılan adlar sistemi olarak Türk toplumunun temel söz varlığında önemli yer tutmaktadır. Kuvvetli soy bilimi kültürüne sahip olan Türk halklarının soyağacında bireylerin birbirleriyle olan akrabalık ilişkileri ve onların tanımlamaları ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Akrabalık terimleri toplumsal geleneğin bağlantıları olarak sadece bir adlandırmadan, yani bir simgeleştirmeden ibaret değildir. Akraba terimleri, konuşan ile konuşulanın, seslenen ile seslenilenin belli bir sosyal müesseseye dayalı çok yönlü ilişkilerini içerir. O nedenle akrabalık terimlerine sadece bir dil bilimi objesi değil, antropoloji, tarih, arkeoloji, etnografya, etnoloji gibi birçok sosyal bilimlerin ortak objesi olarak bakıldığında ancak istenilen sonuçlar elde edilebilir. Akrabalık terminolojisinin incelenmesinden söz edildiğinde de sadece bir dil araştırmasından ziyade dil etnografyası ve dil kültürü alanlarını da kapsayan genel bir yaklaşımdan söz etmek yerinde olur.

Akrabalık terimlerinin bu yönü, onu organ adları, hayvan isimleri, temel sayılar, renkler, şahıs zamirleri, Türkçenin asıl fiilleri gibi söz varlığının diğer temel gruplarından ayırır ve onun dışa dönük yani ekstra lengüistik özelliklerini ön plana çıkarır. Başlıca özellikleri olarak şunlar belirtilebilir:

1. Bir akrabalık terimi, konuşanın sosyal konumuna: yaşına, cinsiyetine, konuşulanla akrabalık ilişkisinin türüne göre değişik şekil alabilir. Burada bir ilişkiyi akrabalık terimi olarak tanımlamanın yanında sosyal değerlendirme ve sınıflandırmanın da büyük önemi vardır.
2. Toplumun kendine özgü dünya anlayışı, ahlak ve görgü kuralları, gelenekleri, müsaade ve yasakları akrabalık adı verilen bu sosyal müesseseyi doğrudan doğruya etkiler ve bu da dile yansır. Bu değişiklikler dilin kendi iç imkânlarından da yararlanılarak, kimi zaman dışarıdan da destek alarak veya dışarıya özenerek de yapılır. O nedenle en yakın diller arasında bile akrabalık terimlerinin kullanımı ve tanımlanması açısından belli farklılıklar meydana gelebilir.
3. Akrabalık terimlerinin antropolojide sistematik olarak incelenmeye başladığı 1870'li yıllardan itibaren³ yüz yılı aşkın zaman geçip, genel kuramsal modeller ve özel çözümler açısından bayağı bir yol alınmış olsa bile, antropologlar tarafından tüm toplumlar için

³ Amerikalı etnolog Henry Morgan'ın *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (İnsan Ailesinde Kandaşlık ve Akrabalık Sistemleri) adlı eseri ile teorik temeli atılmıştır.

belirlenen altı temel sistemin sınır ayrımları mutlak surette yapılmış değildir. Değişkenliği ve dışa dönük olması nedeniyle herhangi bir dilin akraba ilişkilerinin terminolojisinin genel bir model içinde bakılması mümkün değildir.

Makalenin amacı, Kırgız Türkçesinin akrabalık terimleri kadrosunu sistemli bir şekilde ortaya koymak, onun oluşum ve gelişim sürecindeki önemli noktalarını bu süreç içinde etkin rol alan faktörler ışığında değerlendirmektir.

Kırgızcanın akrabalık terimleri, Ana Türkçenin akraba ilişkilerini sistemli hale getiren en eski paradigmaları istikrarlı koruması ve günümüzde de aktif şekilde yaşatması ile diğer Türk dillerinden ayırt edilmektedir. Örneğin, diğer dillerde çok ayrıntılı adlandırılmadığı ya da eski adlardan ancak bazılarını koruyabildiği durumlarda Kırgızca eski akrabalık terim kümelerinin çoğunu tam kadro korumaktadır. Söylediklerimizin ispatını Kırgız akrabalık terimlerini kökenbilim alanında sıkça başvurulan şu üç temel grubun *Soya dayalı akrabalık terimleri* çerçevesinde aydınlatmaya çalışacağız.

1. Soya dayalı akrabalık terimleri.
2. Evliliğe dayalı akrabalık terimleri.
3. Sonradan kazanılmış düzmece akrabalık terimleri.

Soya Dayalı Akrabalık Terimleri

Soya dayalı akrabalık, bireyin çekirdek ailesi ve bu çekirdek aile ile kan bağı olan insanlardan oluşan topluluktur. Kırgız toplumunda kabul gören akrabalık sistemi tek soylu akrabalık sisteminden gelen babasoylu akrabalığa dayandırılmaktadır.

Babasoylu akrabalık sisteminde bir erkek veya kadın baba yanlı akrabaları ile bağlantılı bakılır ve kızların çocuklarından ayrı tutulur. Böylece “kuşaklar boyu kalıcılığını sürdüren kendi içsel örgütü ve özgül çıkarları olan bir küme oluşturulur ve bu kümeye babasoylu adı verilir” (Balaman 1982: 5).

Kırgız akrabalık sisteminde çekirdek aile tanımı çok önemlidir, çünkü bu tanım baba soyu için umumî olup, herhangi değişiklik yapılmaksızın soyun geneli için kullanılır (Jumakunova 2014: 55). Çekirdek aile, evliliği yasallaştırılmış bir kadın ve bir erkek ile onların evli olmayan çocuklarından oluşur. Kırgızcada böyle bir ailede potansiyel olarak 15 temel akrabalık terimi (eşanlamlıları hariç) bulunur. (bk. Tablo 1-2).

Tablo 1. Çekirdek Aile

ata	‘baba’
-----	--------

apa/ene	'anne', 'ana'
aga/bayke/ake	'ağabey'
ece	'abla'
karındaş	'kız kardeş'(ağabeye göre)
siñdi	'kız kardeş' (ablaya göre)
ini/üke	'küçük erkek kardeş (cinsiyet gözetmeksizin)
küyöö/er	'koca'
ayal/katın	'karı'
bir tuugan	'kardeş'
uul	'oğul'
kız	'kız'
bala	'çocuk'
böbök	'küçük kardeş'(cinsiyet gözetmeksizin)
üy bülö	'aile'

Tablo 2. Çekirdek Aile Adlarından Türeyen İkilemeler

ata-baba	'ecdat, sülale, soy'
ata-ene	'anne-baba', 'ebeveyn'
aga-ini	'erkek akrabalar', 'ağabey-kardeş'
ece- siñdi	'kadın akrabalar', 'abla -kardeş'
kız-kırkın	'kızlar', 'genç kadınlar'
erdi-kadın	'karı-koca'
katın-erkek	'kadın-erkek'
bala-çaka	'çoluk-çocuk'
bala-bakıra	'çoluk-çocuk', 'ev halkı'

karındaş-uruk	‘uzak-yakın akraba’, ‘soyun tamamı’
bay-baybiçe	‘karı koca’
ene-bala	‘anne çocuk’
ini-karındaştar	‘yaşça küçük akrabalar’

Her dilde olduğu gibi, Kırgız akrabalık sisteminde de çekirdek aile tanımı babasoylu toplumlar için temel olup, başka soy dışı akrabalıkların tanımlanmasında da büyük rolü üstlenir. Örneğın, genelde ayrı terimlerle döndürölen Türk dillerinin akrabalık terminolojisindeki fark, çekirdek aile terimlerinin soy içi ve soy dışı kullanım özelliklerine bağılıdır. Burada alınan kıstas, “öz” ve “yad” yani “soy içi” ve “soy dışı” anlambilim demetidir. Kırgızlarda çekirdek aile terimlerinin herhangi bir değışiklik yapılmaksızın soyun geneli için kullanılmasının nedeni de işte bu kıstaslara bağılıdır. Çünkü Kırgızlarda kuvvetli korunan soy anlayışı, yedi göbek geçmeden evlenmeme yasağı, akraba terimleri ile pekiştirilir. Örneğın, amca çocukları, hatta bütün soy çocukları kardeş sayılırlar ve aynı terimler ile adlandırılırlar.

Tablo 3. Kardeşlerin, Amcanın ve Bütün Soyun Çocuklarının Adlandırılması

Kardeşler		Amcanın ve bütün soyun çocukları	
<i>aga,</i> <i>bayke</i>	‘ağabey’ (küçük kız, erkek kardeşlere göre)	<i>aga,</i> <i>bayke</i>	‘amcanın ve soyun yaşça büyük erkekleri’
<i>ece</i>	‘abla’ (küçük kız, erkek kardeşlere göre)	<i>ece</i>	‘amcanın ve soyun yaşça büyük bütün kızları’, ‘hala’.
<i>karındaş</i>	‘küçük kız kardeş’ (ağabeye göre)	<i>karındaş</i>	‘amcanın ve soyun yaşça küçük bütün kızları’ (amcaya ve soyun yaşça büyük erkeklerine göre).
<i>siñdi</i>	‘küçük kız kardeş’ (ablaya göre)	<i>siñdi</i>	amcanın ve soyun yaşça küçük bütün kızları’ (halaya ve soyun yaşça büyük kızlarına göre).
<i>ini</i>	‘küçük erkek kardeş’	<i>ini</i>	‘amcanın ve soyun yaşça küçük bütün

	(ağabeye göre)		oğlanları'
--	----------------	--	------------

Amca çocukları ve 2-3 nesil geçmiş akraba çocukları için evlilik öngörölmüş Türk toplumlarında akraba terimleri karışiktır. Burada soya dayalı akrabalık terimleri ile evliliğe dayalı akrabalık terimleri iç içe girmiş olur. Oysa Kırgızlarda soy içi evlilik yasak olduğundan bu iki kümede karışıklık meydana gelmez. Babasoylu akrabalık sisteminde nesiller baba taraflı akrabalığa bağlanırlar ve başka bir baba soyuna bağlanan kızların çocuklarından ayrı tutulur. Kızların çocukları baba soyundan gelmedikleri için soy içi terimleri kullanamazlar ve onlar için farklı terimler geliştirilmiştir. Onlarda yaş ya da cins farkı gözetilmez, soy içi terimlerinde olduğu kadar ayrıntılı da isimlendirilmez.

Tablo 4. Soy İçi ve Soy Dışı Adlandırmalar

Kardeşler ve soy içi adlandırmalar		Hala çocukları		Teyze çocukları		Dayı çocukları	
aga, bayke	'ağabey'	ceen	'kuzen ,	bölö	'kuzen'	tayake	'dayı'
ece	'abla'	ceen	'kuzen ,	bölö	'kuzen'	tayece	'teyze'
karında ş	'küçük kız kardeş' (ağabeye göre)	ceen	kuzen'	bölö	'kuzen'	tayece	'teyze'
siñdi	'küçük kız kardeş' (ablaya göre)	ceen	'kuzen ,	bölö	'kuzen'	tayece	'teyze'
ini	'küçük erkek kardeş' (ablaya ve ağabeye göre)	ceen	'kuzen ,	bölö	'kuzen'	tayake	'dayı'

Ceen. Bütün Türk dillerinde tespit edilen bu terim, Kırgızlarda erkeklere göre sadece öz kızlarının, ablası veya bacısının çocukları için kullanılır. Ayrıca kızlardan olan torunlara ve onların nesillerine de yaş ve cins gözetmeksizin *ceen* denilir. Soy genelinde de soyun bütün kızlarının çocukları için kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise *yeğen* cinsiyet gözetmeksizin amca, teyze halaya göre sadece kardeş çocukları için kullanılır.

Eski Türk yazıtlarında da *jegän, jegän çur* şeklinde geçen kelime, yine *ceen* ‘yeğen’ ve *ceençer / ceençor* “kızından olan torunun çocuğu” anlamıyla eski hali tam olarak Kırgızcada (KRS 1965: 285) korunmaktadır. Kökünün eski Türkçe *jek* “yad”, ‘yabancı’dan türediği düşünülmektedir. Eski Türkçedeki *jek* “yabancı” kelimesinin anlamı Kırgızcada *cek-caat* ‘uzak yakın akraba’ ikilemesinde de korunmuştur. İkilemenin ikinci kısmını oluşturan *caat* “yakın, taraftar” sözcüğünde ve *caattaşuu* ‘taraf olmak’, “ayrı grup oluşturmak’ fiilinde görülür. Ayrıca deyim olarak *cek kör-* fiilindeki ‘nefret etmek’, ‘düşman bilmek’ anlamıyla Eski Türkçe ile anlamsal bağımlı koruyor. Dildeki *öz* ‘öz’ ve *özgö* ‘özge’ (yad) zıtlığı Kırgız atasözleri ve destan verileri ile de pekiştiriliyor. Verilerde soy dışı akrabalığın fazla benimsenmediğine ve özden sayılmayacağına kuvvetle vurgu yapılır. Destanlarda soyundan ayrı düşen başkahramanlar eninde sonunda kendi soyuna döner ve ona hizmet eder. Bu, aslında, soyun selametini korumaya yönelik toplumsal bir anlayışın göstergesi olmalı. Örneğin, bebekliğinde dayısına zorunlu olarak evlatlık verilmiş Alp Manas’ın oğlu Semetey, ancak 12 yaşına geldiğinde babasının Manas, kökeninin Kırgız olduğunu öğrenir. Bunu gizlediği ve yabancılara evlatlık verdiği için annesine küser. Tacik tahtının tek varisi olduğuna bakmaz, derhal talan edilmiş yurdu Talas’a dönmeye, dağılmış Kırgız halkını toplamaya koyulur. Benzer kaderi Semetey’in oğlu Seytek de yaşar. Kırgız atasözlerinde de *Ceen el bolboyt, celke ton bolboyt* ‘Yeğenden öz olmaz, ense (derisinden) kürk olmaz’, *Ceen kelgençe ceti börü kelsin* ‘Yeğenin geleceğine yedi kurt gelse daha iyidir’ tabirleri de kız evlatlarının ve onların nesillerinin yabancılığı üzerine kurulmuştur.

Bölö. Bu terim, farklı baba soylarına tabii olan teyze çocuklarını birbirine yönelik tanımlayan terimdir. Kökeninin “bölmek” fiilinden geldiği iddia edilen yorumların (SİGTY 1988: 294) aksine terim, Moğolcadaki *bül* “teyze çocukları” (MOT 1957: 94) kelimesinden Kırgızcaya aynen ödünçlenmiştir. Bazı araştırmacıların Moğolcadaki *bül* “aile” kelimesi ile ilişkilendirme görüşleri de yersizdir. Çünkü sadece eşesli olan bu eki kelimenin ikisi de Kırgızcada farklı anlamlarda kullanılmaktadır, bk. Kırg. *bülö* “aile”, “aile ferdi” < Moğ. *bül* “aile”, “aile ferdi” (MOT 1957: 93). Türk dillerinden bir tek Kırgızcada görünen *bülö* “aile” kelimesi, Moğolcanın Kırgız akraba terminolojisinin oluşmasındaki büyük payının da açık bir göstergesidir. *Bölö* de teyze çocuklarının karşılıklı tanımlanmasında yaş ve cins farkı gözetmeksizin kullanılır. Kavram, soyun geneline de hitap eder ve aynı şekilde soyun bütün kızlarının çocukları birbirine *bölö* olurlar. Terimlerdeki bunun gibi “soy içi” - “soy dışı” ayrımı “büyük aile”, yani anne tarafından ve baba tarafından olan akrabaların da farklı kümelerde yer almalarına yol açmıştır.

Ata. Baba soylulukta bireyin kimliği baba tarafı ile belirlenir. Bu nedenle bu paradigmanın merkezî ögesi olan *Ata* ‘baba’ kelimesine Kırgız toplum biliminde oldukça yüklenildiği görülür. Bu, belki de *Ata* kelimesinin soy kavramında taşıdığı ağırlığa da bağlı olabilir. Kırgızcadaki soy, ecdat, köken, yurt anlamındaki ikilemelere bakıldığında onların çoğunun *Ata* kelimesiyle yapıldığını görmek mümkün. Örneğin, *ata tek* ‘köken, menşe, soy’, *ata curt* ‘ana vatan’, *ata-baba* ‘ecdat’, *ata-coto* ‘sülale’, ‘cedd’ vs.

Ata kelimesine verilen önem, onun eski Kırgız inancına göre kültleştirilerek Tanrı, hamî, koruyucu, esirgeyen derecelerine kadar yüceltildiğinden, kutsallaştırıldığından da belli oluyor. Örneğin, halen de yaşatılan Kırgız mitolojisine göre bütün hayvanların hamileri, koruyucuları vardır ve onlar *Ata* ismi ile çağırılır: *Çolpon Ata* “koyunun hamisi”, *Kambar Ata* “atın hamisi”, *Oysul Ata* “devenin hamisi”, *Çiçañ Ata* “keçinin hamisi” olarak bilinir. Kutsal sayılan yer, su, göl adlarının *Ata* kelimesiyle yüceltiildiği de bunun bir başka kanıtıdır: *Oluya-Ata*, *Kulun-Ata*, *Koçkor-Ata*, *Isık-Ata* vs. şifalı suların, maden ocakların bulunduğu yerlerin adlarıdır. Kırgızcada ‘en üstün, fevkalade, müthiş’ gibi yücelik, ayrıcalık bildiren vasıflar da *bir şeyin atası* tabiri ile verilir. Örneğin, *Sözdün atası* ‘sözün can alıcı noktası’, *Paloonun atasın casayt* ‘Pilavın âlâsını yapar’ vs.

Kırgızcanın *Ata* ve *Baba* kelimelerinin kullanımında Türkiye Türkçesiyle tam bir çaprazlık söz konusudur. *Baba*, Kırgızcada ‘kök, ecdat, başlangıç’ anlamı ile Türkiye Türkçesindeki *ata* kelimesinin tam yerini tutmaktadır. Örneğin, *Babalardan kalgan söz* ‘Atalar sözü’, *Baba Türkçö* ‘Ana/Öz Türkçe’ demektir. Kâşgarlı Mahmud’da *ata*, hem ‘baba’ hem ‘ata’ anlamını içerir (DLT I, 1998: 6). Kırgızca ile Türkiye Türkçesinde akraba kavramlarının kullanımındaki ilginç bir paralelliği, daha doğrusu farklılığı, Kırgızcadaki *ata* ile Türkçedeki *ana* kelimelerinin kullanım özelliklerinden izleyebiliriz. Kırgızcada *ata* ile verilen birçok kavramın Türkçede *ana* ile ifade edildiğini görmek mümkün. Örneğin, *ata meken* – ‘anavatan’, *ata curt* ‘anayurt’. Buradaki fark, ‘en üstün’, ‘faik’ anlamının Kırgızlarda *ata*, Türkiye Türkçesinde ise *ana* kelimesine tanınmasından kaynaklanır. Eski Türkçenin ‘ebeveyn’ anlamında en eski ikilemesi *ög-qañ: ög-qañ qa qadaş küñ qul bir ikintikä qaryşur* ‘ana baba ve kardeşler kavga ederlerse, köle kadın ile erkek köle birbirine girer’ (DTS: 378). Örnekte, ana-baba ve köle kadın-köle ikilemelerinin ikisinde de hep kadın ön plana alındığı görülüyor. Örneklere dayanarak akraba terimleri ikilemelerinde erkeğin ön plana alınması, sonradan gelişen olay olduğu görüşü benimsenebilir.

İsim ikilemelerinde genelde ilk kelime her zaman anlamca önemlidir. Kırgızcada ‘ebeveyn’ anlamındaki *ata-ene* ikilemesinin Türkiye Türkçesinde *ana-baba*, ‘evli çift’ anlamındaki *erdi-katın* Türkiye Türkçesinde *karı-koca* olarak ifade edilmesi, Türkiye toplumunda sanki anaya, hanımlara daha mı fazla önem verilir izlenimini yaratır. Aynı izlenimi deyimlerden, kaba kullanım kalıplarından, tehdit ve sövme sözcüklerinden de görmekteyiz. Birkaç örnek verecek olursak: *anasını ağlatmak – atasın taanıtuu, anası-danası – atası-babası (soyu sopy), anasına avradına sövmek – ata-cotosun kaltırbay söğüş* vs. Türkçede genelde kadın dili olarak bilinen tabirlerden *annem, anneciğim* çocuklara cinsiyetine bakmaksızın kullanılan bir seslenme türüdür⁴. Kırgızcada da benzer durumda kadınlar çocuklarına *ata, atam, atakem* ‘babam’, ‘babacığım’ diye seslenirler. Örneğin, bir Türk annenin: *Gel, anneciğim, gidelim, burası çok sıcak oldu* tabiri, bir Kırgız annenin ağzından: *Kel, ata, keteli, bul cer abdan ısıp ketti* olarak ifade edilir. Türkiye Türkçesinin bu örnekleri, belki, Eski Türkçenin geleneğini koruması olarak da değerlendirilebilir.

Ata sözcüğü babasoylu akrabalık sistemin temel ögesi olarak evliliğe dayalı akrabalık terimlerinin de, düzmece akrabalık terimlerinin de baş ögelerinin oluşturulmasında aktif rol alır. Örneğin, *kayın ata* ‘gelinin ya da damadın babası’, *çoñ ata* ‘baba tarafından dede’, *tay ata* ‘anne tarafından dede’, *ökül ata* ‘vekil ata’, *ayaş ata* ‘arkadaşının babası’ vs. Burada akraba terminolojisi açısından Sarı Uygurca ile Kırgızca arasında ilgi çekici birçok benzerliklerin olduğu her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Böyle benzerlikleri onların akraba terimlerinden de görmekteyiz. Örneğin, ‘büyük baba’, ‘büyük anne’ terimleri ikisinde de *çoñ ata, çoñ ene* olarak *çoñ* kelimesiyle tanımlanır. Kırgızca ile ortak tarihi paylaşan Kuzey-Doğu ve Kuzey-Batı Türk dillerinde bu kelimeye rastlanmaz. *Çoñ* kelimesi sadece Sarı Uygurca, Lobnor ağzı ve *d’on* olarak Altaycada mevcuttur. Kelimenin kökünün *cong/zong* ‘ağır, tekrar’ anlamındaki Çince bir kelimedenden ödünçlendiği dikkate alınırsa, bu kelimenin ve akraba terimlerinin Kırgızların adı geçen diller ile birlikte yaşadığı bir çevrede ve dönemde geçmiş olduğu kanaatine varılabilir.

Apa kelimesi, ‘anne’ anlamında hem betimleme hem hitap şeklinde kullanılır. *Apa*, Türk dilleri genelinde çok çeşitli anlamlara sahip bir terimdir. Onun, ‘ata’, ‘dede’, ‘nine’, ‘anne’, ‘amca’, ‘hala’, ‘ağabey’, ‘abla’, ‘ebe’ gibi anlamları, Türkçede bir kelimenin ne kadar değişik semantiğe, bir o kadar da yaygın kullanıma sahip olabileceğini göstermesi açısından çok ilginçtir. Kırgız atasözleri ve destanlarında ‘ana’ anlamında *ene* şekline daha çok rastlanması,

⁴ Fakat son zamanlarda bu tür hitap şekli sadece *anneciğim* sözcüğü ile sınırlı kalmayıp bütün akrabalık terimlerine yayıldığı görülüyor.

apa şeklinin yok denilecek kadar az olması, Kırgızcada *apa* teriminin ‘ana’ anlamını kazanmasının nispeten yeni bir hadise olduğu fikrini doğuruyor. Son yüz yıl içinde şehirli Kırgızların yeni neslinin *apa*’yı da bırakıp Rusça *mama* terimini tercih etmeleri, *apa* teriminin ‘büyük anne’ anlamındaki yeni bir eğilime girebileceğine de işaret etmektedir.

Ene kelimesi Kırgızcada ‘ana’ anlamındaki bir diğer terimdir. Tıpkı Türkiye Türkçesinde çağdaş kullanımdaki *anne*’ye göre *ana* daha yüce, daha üstün, edebî bir kullanıma sahip ise, Kırgızcada da *ene* *apa*’ya göre daha kadim, daha yüce ve edebîdir. Örneğin, her iki dilde de *apa tili* ya da *anne dili* denilmez, *ene tili*, *ana dili* denir, *apa sütü* ya da *anne sütü* denmez, *ene sütü*, *ana sütü* denir. Ayrıca *ene* terimi, *ata* terimi ile beraber babasoylu akrabalık terminolojisinin temel öğeleri olarak diğer terim kümelerinin oluşmasına da önemli katkı sağlamıştır: *kayın ene* ‘gelinin ya da damadın annesi’, *çoñ ene* ‘baba tarafından büyük anne’, *tay ene* ‘anneanne’, *ökiül ene* ‘vekil anne’, *ayaş ene* ‘arkadaşının annesi’, *kindik ene* ‘göbek anne’ vs.

Aga kelimesi, çekirdek aile kümesinde ‘ağabey’, ‘büyük erkek kardeş’ anlamını tanımlamak için kullanılan önemli bir öğedir. Fakat konuşma ve hitap şekli kuzey ağızlarında *bayke*, güney ağızlarında *ake*’dir. Bazı şivelerde (Isık-Köl), edebî dilde ‘amca’ anlamını taşıyan *aba* teriminin de ‘ağabey’ için kullanıldığı görülür.

Ece edebî dilde ve ağızlarda ‘abla, hala’ anlamında kullanılır. Eskiden de aynı anlamda kullanıldığını Kâşgarlı Mahmud’un ‘Divanü Lugat-it-Türk’ sözlüğünden de öğreniyoruz: *eze* ‘büyük kız kardeş’ (DLT I,1998:90). Bazı bölgelerde (Talas, Çüy, Oş) rastlanan *abice*, *apçe* ‘abla, hala’ şekilleri (*aba+ece*, *apa+ece*) olarak çözümlenebilir. Bu tür yerel kullanımların etimolojisi, onların *aba/apa* kökünden ‘baba’ anlamından geldiğine işaret etmektedir: *abece*, *abice*, *apçe* > (*apa* ‘baba’ + *ece* ‘abla’) ‘babanın ablası’, ‘hala’. Bu vaka, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk dilleri içinde çok geniş yelpazeye sahip *apa* teriminin ‘baba’ anlamının bir zamanlar Kırgızlar için de geçerli olduğunu gösteriyor. Diğer yandan akraba terimlerinin tematik gruplarının ne kadar dışa dönük, farklı etkileşimlere açık değişken katman olduğunu da kanıtlıyor.

Karındaş kelimesinin semantik evrimine bakılırsa, diğer dillerdeki *kardeş* şekline nazaran en kadim şekli *karın+daş* ‘aynı anne karnında taşınanlar’ olduğu ortaya çıkar. Kaşgarlı Mahmud’a göre de *karındaş* ‘bir anadan doğmuş iki çocuk’ (DLT I, 1998:407). Ayrıca Kırgızcadaki *karındaş-uruk* ikilemesinde de *uruk* ‘soy’ terimi ile anlamdaş kelime olarak ‘soydan gelenlerini tümü’ gibi genel anlam taşıdığından da görülür. Semantik açıdan terimin

Kırgız Türkçesinde üç aşamalı bir daralmaya gittiği düşünülebilir. Önce cins ve yaş belirtmeksizin ‘herhangi kardeşlerden biri’ anlamını taşıırken, daha sonra 1.aşama olarak ‘küçük kardeş’; 2. ‘küçük kız kardeş’; 3.aşamada ise ‘ağabeye göre küçük kız kardeş’ şeklini almış olmalı. Genelde Türkçenin Kuzey-Batı grubunda (Kırgız, Kazak, Karakalpak, Başkurt) korunan bu son anlamı, diğer dillerde ‘akraba’, ‘kuzen’, ‘yeğen’, ‘arkadaş’ anlamlarına kadar genişletilmiştir (Pokrovskaya 1961: 38).

Siñdi. Kuzey-Batı grubunda görülen *karındaş* teriminin ‘ağabeye göre küçük kız kardeş’ son anlamı, beraberinde adı geçen dillerdeki *singl/siñdi* kelimesinin de o şekilde daralmasına yol açmış ve ‘ablaya göre küçük kız kardeş’ anlamının meydana getirmiştir. Bazı araştırmacılar, bu süreci daha çok erkeklerin kendi egolarını tatmin etmek gibi dış etkenlere bağlarlar (SİGTY 1988: 311). Aynı kaynakta etimolojisi *siñ* < (‘sinmek, ‘gizlenmek, saklanmak’) + il olarak verilmektedir. Genel Türkçedeki şekilleri: *singil, signi, siyin*. Sarı Uygurca *signi* ‘ye ise Kırgızca *siñdi*’nin benzememe ses kuralına uğramamış (*siñni* > *siñdi*) bir önceki durumu olarak bakılabilir. *Ece-siñdiler* ‘kardeş ya da soydaş kız akrabalar’ olarak genel anlam da taşımaktadır (Tablo 2).

İni. Türkçenin hemen hemen bütün lehçe, ağızlarında (Türkiye Türkçesi ağızlarında *eni* ‘küçük erkek kardeş’ şeklinde) görülür. Kırgızcanın güney ağızlarında *üke/ükö*, bazı kuzey şivelerinde *böbök* biçimleri ile bilinen bu terim, cins ayrımı yapılmaksızın hem ablaya hem ağabeye göre kullanılır. Birçok akraba terimlerinde olduğu gibi Kırgızca, XI. yüzyıl Türkçesinin abidesi Divanü Lûgat-it-Türk’ün I. cildindeki *ini* “yaşça küçük kardeş” (DLT I, 1998: 93) örneğini aynen koruyorsa, III. cildindeki “kocanın küçük erkek kardaşı” olarak *kayni* > *kayın+ini* gibi *kayın* paradigmatic elementi ekleyen anlamını da kendinde barındırıyor.

Kırgızcada kardeş ve aynı soydan olan yaşça küçük erkekleri tanımlayıcı görevinin yanında, sınıflandırma görevinin de olması, onun yaşça küçük bütün erkeklere hitap şekli olarak kullanılmasını da mümkün kılmaktadır. Tıpkı Türkiye Türkçesindeki çok yaygın kullanılan *kardeşim* hitabı gibi. İkilemeleri olarak, *aga-ini* ‘ağabey-kardeş’, ‘soydaşlar’, aynı anlama sahip *agayın* ise bu ikilemenin kaynaşmış şeklidir (*agayın* < *aga-ini*), *ini-karındaştar* ‘kendinden küçük soydaş akrabalar’ gibi türleri mevcuttur. (Tablo 2).

Ayal ‘karı, eş’ anlamında Kırgızcaya Arapçadan geçmiş bu kelime çekirdek ailenin aynı anlam ile kullanılan 20 teriminin en yaygın olanıdır. Eşanlamlı *katın* kelimesi Orhun yazıtlarında ilk rastlanan ‘kağan eşi, kraliçe’ gibi yüksek unvan anlamından çağdaş

Kırgızcada ‘avrat’ gibi en kaba anlamına kadar gerilemiş durumda. Kırgız atasözlerinde ve eski kullanımında *ebçi* ‘evin hanımı’ anlamı korunmuştur. Örneğin, Kırgız keçe evi *boz üy*’ün başköşeden sağ tarafı *ebçi*, sol tarafı *er* tarafı olarak adlandırılır. Ebçi tarafında kadın kısmına ait eşyalar yer alır, ev meclislerinde de evin hanımı o tarafta oturuyordu. Bu gruba ait ve yalnızca Kırgızcada korunan *urgaaçı* ‘dişi’ kelimesi etimolojik açıdan *ur* ‘döl’, *uruk* ‘soy’ anlamlarından gelen en kadim şekli olmalıdır. Grubun Arapçadan geçmiş *ayal* <Ar. iyal, *zayıp* <Ar. zaifa ‘zayıf’, Farsçadan geçmiş *cubay* <Fars. cuft ‘çift’, *car* < Fars. yaar ‘yâr’ terimleri dışında bütün diğer üyeleri öz Türkçe kelimelerdir. (Tablo 4-5).

Tablo 4. ‘Karı’ Anlamındaki Terimler

ayal	‘eş’ < Ar. ‘iyal
katın	‘karı, avrat’ < Esk.T. katun ‘kraliçe, kağan eşi’
cubay	‘eşler, çift’ < Fars. cuft ‘çift’
tügöy	‘eşlerden her biri, çift’
coldoş	‘hayat arkadaşı’
teng	‘denk, eş’
car	‘yar’ < Fars. yaar ‘yâr’
baybiçe	‘evin hanımı (diğer karılar varsa)’, ‘büyük hanım’
tokol	‘küçük hanım (büyük hanım varsa)’, ‘gözde’
zayıp	‘zevce, kadın,karı’ <Ar. zaifa ‘zayıf’
epçi	‘karı, kadın’ < eb+çi
urgaaçı	‘dişi’, ‘kadın kısmı’
üydögü	‘evdeki’, ‘ev hanımı’
baldardin enesi	‘çocukların annesi’
kelin	‘gelin’
koluktu	‘nişanlı kız’, ‘genç evli bayan’
kelinçek	‘genç evli bayan’
künü	‘kuma’ Esk. T. ‘kıskanç, kocası başka kadınla evlenen’

kündöş	‘kuma’ < gün+ daş
künülöş	‘kuma’ < günü+laş

Tablo 5. ‘Karı’ Anlamındaki Terimlerden Türeyen İkilemeler

abısın-acın	‘eltiler’ < Mog. avsan acın ‘eltiler’
katın-kalaç	‘kadın kısmı’
kelin-kesek	‘genç kadınlar’
kız-kelin	‘genç kızlar, gelinler’
kız-kırkın	‘kızlar-cariyeler’
ceñe-celpi	‘yakın akraba hanımları, yengeler’

Küyöö ‘koca’ anlamında. Günümüz Türk lehçelerinde daha çok ‘damat, evlenmekte olan erkek, güvey’ anlamlarında ve değişik şekillerde görülen *küyöö* kelimesi ‘koca’ kavramını karşılayan kelimelerin en sık kullanılanıdır. Yenisey yazıtlarındaki ilk *küdagü* ‘kızın veya kız kardeşin eşi’ (E 3-6) anlamı sonradan ‘evlenmekte olan genç’, ‘damat’ anlamını da kazanmıştır (SIGTY 1988: 297). Etimolojisi henüz netleşmemiş olduğu belirtilen terimin kökü küy/küd köklerine dayandırılmıştır (SIGTY 1988: 298). Yapılan bazı etimolojilere göre (G. Doerfer, R. Dankloff) kelimenin *küde* ‘evlenmek’+gü, diğer bir etimolojiye göre de (A. İnan) *küde* ‘gütmek’+gü ‘gütmüş olan’ olarak tahmin edilmiştir. Bizim fikrimizce, *küyöö* kelimesinin kökü Kırgızcada ve Türk dillerinin birçoğunda rastlanan *küy-* 1) ‘yanmak’, ‘alevlenmek’, ‘tutuşmak’. 2) ‘esirgemek’, ‘himaye etmek’, ‘korumak’ gibi çok anlamlı fiile + -gü ekinin getirilmesi ile oluşmuş olmalı. Çağdaş Kırgızcada iki anlamı da aktif olan bu fiilin: *küy-+-eğu > küyöwü > küyöö* yoluyla hem semantik hem yapısal olarak *küyöö*’nün kökü olmaya gayet elverişlidir. Örneğin, Kırgızcada *küydüm* ve *süydüm* ‘sevdim’ anlamında eş anlamlı kelimelerdir. *Küygön* 1) ‘aşk türküsü’; 2) ‘esirgeyen’, ‘himaye eden’, ‘koruyan’ (kimse). Kırgızcada kimsesiz kişilere *küygönü/küyörü* *cok* ‘bakanı, esirgeyeni yok’ derler. Demek, terimin gelişmesinde *küyöö bala* ‘damat’ evlendiği kızın hem sevdiği hem de esirgeyicisi, koruyucusu olacağı önemli olmuştur. Araştırmada *küyöö* ‘koca’ kelimesinin Kırgızcada eş anlamlı 19 terimi bulunmuştur. Bunlardan 10u cins ayrımı yapılmaksızın eşlerin her ikisi için de kullanılan genel isimlerdir. Grubun Farsçadan geçmiş olan *cubay* < Fars. *cuft* ‘çift’, *car* < Fars. *yaar* ‘sevgili’, ‘yâr’, *mirza* < Fars. *Mirza* ‘efendi’ dışındaki bütün kelimeleri Türkçe kökenlidir. (Tablo 6).

Tablo 6. ‘Koca’ Anlamındaki Terimler

küyöö	‘koca’, ‘eş’
er	‘koca’
çal (kaba)	‘yaşlı koca’, ‘moruk’(argo)
erkek	‘koca’, ‘eş’, ‘erkek’
bay	‘koca’ ‘bey’, ‘efendi’
abişka	‘yaşlı koca’, ‘ihtiyar’
üy eesi	‘evin reisi’ < üy ‘ev’, eesi ‘sahibi’
baldardın atası	‘çocukların babası’
mırza	‘bey’, ‘efendi’, ‘koca’< Fars. mirza ‘efendi’
üydöğü	‘evdeki’
coldoş	‘hayat arkadaşı’
ömürlöş	‘hayat arkadaşı’
ömürlük car	‘hayat arkadaşı’ < Fars. yaar ‘sevgili’
teng	‘eş’
eş	‘eş’
cubay	‘eş’< Fars. cuft ‘çift’
tügöy	‘eş’, ‘çift’
car	‘yar’ < Fars. yaar ‘sevgili’
küç küyöö	‘iç güvey’< küç ‘güç’ küyöö ‘güvey’

Bala. Çekirdek ailenin en kalabalık grubunu ‘*evlat*’ anlamındaki terimler kümesi oluşturuyor. Gruba çekirdek ailenin dikey devamı niteliğindeki ‘çocuk’, ‘torun’, ‘torun çocuğu’, ‘torun torunu’ anlamındaki kelimeler de eklenince toplamda 23 terimle temsil edilen kalabalık bir grup oluşuyor. Grubun en yaygın ögesi, hem ikilemeler hem birleşik kelimeler yapımında sıkça kullanılan **bala** ‘çocuk’ kelimesidir. (Tablo 7). Somut anlam taşımayan, hatta hayvan

yavruları için de kullanılan *bala* kelimesi, önüne değişik tanımlar getirilerek somutlaştırılır: *erkek bala* ‘oğlan çocuğu’, *kız bala* ‘kız çocuğu’, *asırandı bala* ‘evlatlık çocuk’, *ögöy bala* ‘üvey çocuk’, *küyöö bala* ‘damat’, *cetim bala* ‘yetim çocuk’, *ökül bala* ‘vekil oğul’⁵ vs. Genelde Türkçe kelimelerden oluşan grubun Arapçadan geçme *ökül* < *vekîl*, Farsçadan geçme *tukum* < Fars. *tuhm* ‘tohum’, *perzent* < Fars. *farzand* ‘evlat’, Mogolcadan geçme *asırandı* < Moğ. *asrah* ‘bakmak, himaye etmek’ gibi ödünçlemeleri vardır. Ayrıca *boto* ‘deve yavrusu’ *kulun* ‘tay’, *tuyak* ‘toynak’ kelimelerine “çocuk”, “evlat”, “nesil” gibi metaforik anlamlar da kazandırılarak terimin kavramsal sahası genişletilmiştir. (Tablo 7-8).

Tablo 7. ‘Evlat’, ‘Çocuk’ Anlamındaki Terimler

bala	‘çocuk, yavru’
erkek bala	‘erkek çocuk’
kız bala	‘kız çocuğu’
uul	‘oğul’, ‘oğlan’, ‘erkek evlat’
kız	‘kız evlat’
tukum	‘nesil’, ‘soyun devamı’, ‘evlat’, ‘tohum’ < Fars. <i>tuhm</i> ‘tohum’
perzent	‘çocuk’, ‘evlat’ < Fars. <i>farzand</i> ‘evlat’
çürpö	‘çocuk’, ‘yavru’
boto <i>mec.</i>	‘çocuk’, ‘yavru’ < <i>boto</i> ‘deve yavrusu’
böpö	‘çocuk’, ‘bebek’
kulun	‘evlatlık’ < <i>kulun</i> ‘tay, at yavrusu’
tuyak	‘soy devamı’, ‘nesil’ < ‘toynak’
ögöy bala	‘evlatlık’, ‘üvey çocuk’
ceen kız	‘kız evladın kızı’
asırandı bala	‘evlatlık’ < Moğ. <i>asrah</i> ‘bakmak, himaye etmek’+ındı
küyöö bala	‘damat’, ‘evlenmekte olan genç(düğünde)’

⁵ *Ökül bala* ‘yeni evli gençlere damat ailesi tarafından tayin edilen vekil oğul. Bu aile, uzakta kalan kızın anne babası adına vekillik yapması için nikah sırasında seçilir. Konu, ayrıntılı olarak “Sonradan kazanılmış düzmece akrabalık terimleri” bölümünde ele alınacaktır.

nebere	‘torun (oğulun çocuğu)’
ceen	‘torun (kızın çocuğu)’, ‘kız kardeşlerin çocuğu’
çöbüro	‘torunun çocuğu’
ceençer	‘kız torunun çocuğu’
ceençoro	‘kız torunun çocuğu’
kıyırçık	‘torunun torunu’
bolokçot	‘torunun torunu’

Tablo 8. ‘Evlat’ Anamlı Terimlerden Türeyen İkilemeler

bala-bakıra	‘çoluk-çocuk’
bala-çaka	‘çoluk-çocuk’
katın-bala	‘çoluk-çocuk’
bala-boto	‘evlatlar’
uul-kız	‘oğul-kızlar’
kız-kırkın	‘kızlar’, ‘cariyeler’
nebere-çöbörö	‘torun torba’, ‘torun tombalak’.

Üy bülö ‘aile’. Kırgızcada çekirdek aile terminolojisi onun genel ismi olan *üy bülö*, terimi ile birleştirilir. *Bülö*, Moğolcadan geçen Kırgız akrabalık terimlerinin genel isimlerinden biridir. Kırgızca *üy* kelimesi ile birlikte ‘aile, aile ferdi’, ‘ev halkı’ anlamını kazanan bu kelime, Moğolcada da *bül* olarak aynı anlamı taşımaktadır. Kelimenin sadece Kırgızcada korunmuş olması, bazı araştırmacıları *bülö* ‘nün, Kuzey Batı ve Kuzey Dogu Türk dillerinde de yaygın olan bir diğer Moğolca terim *bölö* ‘teyze çocukları’ndan Kırgızca esasında genelleştirilmiş olabileceğini sanmalarına yol açmıştır (SİGTY 1988: 294). Aslında, bu iki kelime Kırgızcaya Moğolcanın eş sesli iki farklı kelimesinden aynen geçmiştir, karşılaştıralım: Moğ. *bül* I ‘aile fertleri’, ‘aile’. *bül* II ‘teyze çocukları’ (MOT 1957: 94). Bu vesileyle etimolojisinin de sanıldığı gibi *bölmek* fiili ile ilgisinin olmadığı da ortaya çıkıyor.

Sonuç

Makalede Kırgız akrabalık terimler sisteminin en kalabalık, aynı zamanda da onun temel kıstaslarını oluşturan grup olan soya dayalı akrabalık terimlerinin tetkiki yapılmıştır. Babasoylu akrabalık ilişkiler esasında kurulan soya dayalı akrabalık terimleri, yalnızca kendi sınırlarını belirlemekte kalmayıp, Kırgız akrabalık terminolojisinin diğer evliliğe dayalı akrabalık terimleri ile sonradan edinilmiş düzmece akrabalık terimleri gibi soy dışı oluşumların sınıflandırılmasında, kendisiyle bağlantılı bir biçimde sistemleştirmesinde ve adlandırılmasında belirleyici rol üstelendiği görülmüştür.

Babasoylu Kırgız akrabalık terminolojisinin oluşturulmasında temel kıstas, ‘öz’ ve ‘yad’ yani ‘kendi soyundan’ ya da ‘soyun dışından’ anlam birim şeması üzerinden geliştirilmiştir. Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arası akrabalık terminolojisinde görülen birçok belirgin farklılık işte bu husustan kaynaklanır. Bu anlamda, Kırgızca Eski Türkçede görülen akrabalık terimler paradigmasını en iyi şekilde koruyan dil olarak değerlendirilebilir. Kırgızcanın soya dayalı akrabalık terimlerinin çoğunun Eski Türk yazıtlarında ve Kaşkarlı Mahmud’un “Divanü Lûgat-it-Türk” sözlüğündeki örnekleri hem semantik hem şekil yönünden aynen korunması bunun kanıtıdır. Etimolojik açıdan bakıldığında, adı geçen grubu oluşturan terimlerin genellikle Türkçe kökenli olduğu, ancak az sayıda Moğolca, Arapça ve Farsça ödünçlemeler ile temsil edildiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Balaman, A.R. (1982). *Evlilik, Akrabalık ve Türleri*. İzmir: İleri Kitap Yay.
- Develioğlu, F., (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DLT (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. C. I-II-III-IV, Çev. Besim Atalay. Ankara: TTK Basımevi.
- DTS (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Jumakunova, G. (2014). "Socio-Cultural Identity of Kinship Terms of the Kyrgyz Languages". *International Journal of Central Asian Studies*. Ed. Choi Han-Woo. Korea University of International Studies. 18: 51-67.
- KRS (1965). Yudahin, K.K. *Kirgizsko-Russkiy Slovar*. Moskva: İzdatel'stvo. Sovetskoy Entsiklopedii.
- MOT (1957). *Mongol Oros Tol*. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatel'stvo. İnostrannih i Natsional'nih Slovaryey.
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilimler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Özder, M.A. (1981). *Türk Halk Biliminde Düğün-Evlilik-Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ziya Gökalp Derneği Yay.
- Pokrovskaya, L.A. (1961). "Terminı Rodstva v Tyurkskih Yazıkah". *İstoriçeskoye Razvitiye Leksiki Tyurkskih Yazıkov*. Moskva.
- SİGTY (1988). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Nauka.
- Türkçe Sözlük*. (1988). Ankara: TDK Yay.
- Yong-Söng Li (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg.

Research Type: Research Article

Received: 26.02.2021

Accepted: 01.03.2021

“AYTIŞLAR” AND “ATIŞMALAR”

(An Example of Common Cultural Values of the Turkic World Abstract)

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ¹

Abstract

There are commonalities in the traditions and customs, worldview, traditional literary understanding and value judgments of the Turkish world, which has spread over a wide geography in the world. These partnerships are proof that the Turkish noble peoples come from the same root. One of the traditional partnership in the field of literature in Turkey in the Turkish "atışma", while in the Kyrgyz Turkish "aytış" are named as such. As in other Turkish tribes, there are individual types of this genre, both anonymous and related to "âşık" and "akın" in Turkish folk literature as well as in Kyrgyz folk literature. In this study, the Kyrgyz "aytış" with Turkey in the Turkish types "atışma" are to be compared; The richness of similarities and differences will be tried to be revealed.

Keywords: Folk literature, aytış, atışma, Kyrgyz, Turkey Turks.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, ORCID ID: 0000-0002-8351-4538
naciye.yildiz@hbv.edu.tr

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Başvuru: 26.02.2021

Kabul: 01.03.2021

AYTIŞLAR VE ATIŞMALAR **(Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerlerinden Bir Örnek)**

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ²

Öz

Dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklük âleminin gelenek ve göreneklerinde, dünya görüşünde, geleneksel edebiyat anlayışında, değer yargılarında ortaklıklar vardır. Bu ortaklıklar, Türk soylu halkların aynı kökten geldiğinin delili durumundadır. Geleneksel edebiyat alanındaki ortaklıklardan birisi de Türkiye Türkçesinde “atışma”, Kırgız Türkçesinde ise “aytış” olarak adlandırılan türlerdir. Diğer Türk boylarında da olduğu gibi Türk halk edebiyatında da Kırgız halk edebiyatında da bu türün hem anonim hem de âşık ve akınlarla ilişkili olarak ferdi türleri mevcuttur. Bu çalışmada, Kırgız aytış türleri ile Türkiye Türkçesindeki atışmalar karşılaştırılacak ve benzerliklerle farklılıklardan oluşan zenginlikler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Halk edebiyatı, aytış, atışma, Kırgız, Türkiye Türkleri

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-8351-4538
naciye.yildiz@hbv.edu.tr

Giriş

Kırgız halk edebiyatında “aytış” ve Türk halk edebiyatında “atışma”, amatör veya profesyonel iki ya da daha fazla kişinin veya bir grubun fertlerinin karşılıklı olarak söylediği halk edebiyatı türleri olarak adlandırılabilir. Aytış ve atışmalar, sözlü şiir yaratıcılığının örnekleri olarak halk arasında çok ilgi gören edebî türlerdendir ve hem anonim hem de ferdî olarak iki farklı söyleyiş geleneğinde örneklerini bulabilmek mümkündür. Anonim gelenekte aytışlar ve atışmalar, daha çok amatör kişiler, ferdî edebiyat geleneğinde ise doğaçlama söz söylemede usta olan sanatçılar tarafından söylenir. Anonim olanlar da ilk defa şahıslar tarafından yaratılmış ancak zaman içinde ilk söyleyenleri unutulmuş olabilir. Bunlarda hazır kalıplar yaygın olarak kullanılırken, ferdî olan aytış ve atışma türlerinde özgünlük esastır. Aytış ve atışmaların iki şekli de farklı ortam ve işlevlerde yer almakla birlikte, halk arasında ilgiyle takip edilen türlerdir. Anonim olanlar daha çok eğlenceli ortamlarda güzel vakit geçirme amacına yönelik sözlü ürünlerdir; ferdî aytışlar ve atışmalar, yarışma ortamlarında icra edilir.

Türk halk edebiyatında anonim “atışma”lar düğün, kına gecesi gibi geleneksel toplantılara katılanlar arasında “mani” şeklinde geleneksel bir tür olarak karşılıklı söylendiği gibi “atma türküler, atışma türkeleri” şeklinde de gelenekte yer alır. Ferdî edebiyatta ise genel olarak atışma olarak adlandırılan bu eserler, doğaçlama âşıklık geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan ve özelliklerine göre “atışma, deyişme, karşılaşma” olarak adlandırılan söz düellolarında yaratılan ve saz eşliğinde ezgili olarak söylenen şiirlerdir.

Atışma ve aytış geleneği değerlendirildiğinde aynı kültürden gelen ortaklıkların yanısıra detaylarda farklılıkların da olması, Türk kültürünün farklı coğrafyalara yayılan zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Atışma ve Aytışların Benzeyen ve Benzemeyen Yönleri

Karşılıklı gruplar veya amatör kişiler arasında söylenen aytışların da atışma türkülerinin de temel işlevleri eğlenmedir. Herhangi bir sebeple bir araya gelen kişiler birbirlerine sitemli, alaycı, övgülü sözler söyleyerek hoş vakit geçirebilirler, bir iş yaparken bu yolla yaptıkların işin yükünü hafifletebilirler veya bazı durumlarda da içinde buldukları durumdan şikâyet fırsatı bulabilirler. Bunlarda bir yarışma düşüncesi söz konusu değildir. Öte yandan, Anadolu sahasındaki âşık atışmalarında da Kırgız halk edebiyatındaki akın aytışlarında da, iki taraftan

birinin diğere göre daha ustaca söz söyleyip yenmesi yani yarışma fikri esastır. Anonim aytışlarda genellikle hazır söz kalıplarının kullanılmasına rağmen akın ve ozan aytışlarıyla atışmaları ustalık isteyen bir iştir. Aytış ve atışmalar bir yarışma havasında geçtiği hatta bir kısmının sonunda küçük ya da büyük bir mükâfat da bulunduğu için, aytış veya atışma söyleyen kişilerin söz ustası, hazırcevap, kültürlü ve bu geleneğin yolunu yordamını bilen kişiler olmaları; mutlaka doğaçlama şiir söyleme kabiliyetine sahip bulunmaları gerekmektedir.

Kırgız halk edebiyatında aytışlar, söyleyenleri bakımından dört gruba ayrılmaktadır:

1. Amatörler tarafından söylenen aytışlar,
2. Çeçenler tarafından söylenen aytışlar,
3. Akınlar tarafından söylenen aytışlar
4. Kuudullar tarafından söylenen aytışlar. (Yıldız 2017: 182)

Amatörler tarafından söylenen aytışların en yaygın örnekleri “Kız-Cigit/Kız-Delikanlı” aytışı ile “Kayın ene-Kelin/Kaynana-Gelin”, “Baydın kız-Cardı kız/Zengin kız-Fakir kız” gibi aytışlardır. Karşılıklı latife yollu takılmaların veya soru-cevap şeklinde sınamaların yapıldığı bu aytışlarda, boy ölçüşmekten çok, eğlenmek ön plandadır. Genellikle de gruplar halinde gerçekleştirilen geleneksel eğlencelerde icra edilirler.

Kız-Cigittin Aytışı

Kız:

*Atakem Alay ketkende,/Babacığım Alay'a gittiğinde,
Enekem üydü çeçkende,/Annem evi çözdüğünde,
Ceti atanga cük artıp,/Yedi deveye yük yükleyip,
Cetelebey, bek artıp./Yedeklemeyip, sağlamca yükleyip
Altı atanga cük artıp,/Altı deveye yük yükleyip,
Aldı, kiynin bek artıp,/Önünü, arkasını kuvvetlice yükleyip,
Ak dayra keçip col tartıp,/Ak ırmak geçip, yol sürüp
Alayga ketsem, kantesiñ?/Alay'a gitsem, ne yaparsın*

Cigit/Delikanlı:

*Alayga ketken ceriñde,/Alay'a gittiğin vakitte
Sarı ingenge sep artıp./Sarı deveye yük yükleyip,
Sargaya kuup, men barıp,/Büyük arzuyla peşine düşüp,*

*Saga ketsem kantesin?/Sana gelirsem ne yaparsın?
Kuu ingenge sep salıp,/Dişi deveye çeyiz yükleyip,
Kumsara kuup, men barıp,/Peşine takılıp yollara düşüp,
Kuup cetssem kantesiñ?/Yakalarsam ne yaparsın?
....(Bektenov-Bayciyev 1993: 64-65)*

Örnekteki ayıtış, iki genç arasında diğere söyleyecek söz bırakmayana dek bu şekilde sürer. Bu ayıtış ile Anadolu sahasındaki anonim atışmalar, atma türküler, anonim deyişler arasındaki benzerlikler, aşağıdaki örnekte açık şekilde ortaya çıkmaktadır;

Ağa:

*Adilem sen naçarsın,
İnci mercan saçarsın,
Dünya deniz olunca
Gülüm nere kaçarsın?*

Adile:

*Ağam derim, naçarım,
İnci mercan saçarım.
Dünya deniz olunca*

Ban kuş olup uçarım. (Gözaydın 1989: 14)

Akınlar tarafından söylenen Kırgız ayıtışları, işlenen konu bakımından gruplandırılabilir:

1. Alım-sabak ayıtış: Akınlar aynı konu üzerinde sırayla söz söylerler, en üstün şekilde söz söylenene veya söylenecek söz kalmayana kadar atışma aynı konuda devam eder. Akınlar, söz başında birbirlerinin sözlerini tekrar ederek başlayabilirler. Bu tür ayıtışlara ikiden fazla akın katılabilir ve mısra sayısında sınırlama yoktur. Ayıtış akınlarının hepsi bu tür ayıtışta bulunmuştur.

2. Tabışmaktuu (bilmece) ayıtış: Ayıtış, birinci akının bilmece veya soru sorması, ikinci akının da buna cevap vermesi şeklinde geçer. Karşısındakinin bilgisini ölçmeye ve sorulara cevap veremez duruma düşürüp yenmeye yönelik ayıtış türüdür. Derin ve felsefi temele dayanan bilgi birikimi gerektirir. Talım Kız ile Köbök isimli akın arasında geçen ayıtış, bu türün en meşhurlarındandır.

3. Sanat (nasihat) ayıtış: Akınların dünya görüşlerini, bilgi ve tecrübelerini dile getirerek gerçekleştirdikleri ayıtışlardır. Didaktik mahiyettedir. Genellikle soyut konular işlenir.

4. Çeçen (söz ustalarının) aytışı: Bu tür, konu veya teknik özellikler dolayısıyla değil, aytışı gerçekleştirenler açısından diğerlerinden farklıdır. Akınların hepsi söz ustası sayılmakla birlikte, çeçenler söz ustalığının yanı sıra bilge kişiliğe ve müşkül işleri çözme yeteneğine ve güvenine sahip kişilerdir. Dolayısıyla, çeçen aytışları derin felsefi anlamlar içeren, söz ustalığını en üst seviyede gösteren aytışlardır. Çeçen aytışında da soru-cevap şeklinde bir teknik kullanılabilir. Tezek Törö ile Sart Çeçen'in aytışı bu türe örnek verilebilir.

5. Kordoo (horlama, aşağılama, kızdırma) aytışı: Sovyet döneminden önce, kendi boyunu, yurdunu övme, karşısındakinin mensup olduklarını da yerme esasına dayalı olan ve çok yaygın olan bu aytış türü Sovyet döneminde yasaklanmıştır. Belli başlı temsilcileri Toktogul, Cenicok, Aydaraalı gibi akınlardır. Günümüz Kırgız sözlü geleneğinde, akınların, hem diğerlerinin ait olduğu boyun hem de kişisel olarak birbirlerinin kusur ve eksiklerini acımasızca yerdikleri bu türdeki aytışlar, yeniden canlanmıştır. Söz düellosu şeklinde geçen bu türde, karşısındaki akın kendisiyle ilgili olarak ne söylerse söylesin, akınların buna tahammül göstermesi, verebiliyorsa aynı tarzda sözle cevap vermesi gerekir. En çekişmeli geçen aytış türlerindedir. Mizah da içerdiğinden halk büyük ilgiyle takip eder. Eşmambet ile Kalık arasındaki aytış buna örnek verilebilir.

6. Tamaşaluu (eğlenceli) aytış: Şaka yoluyla gerçekleştirilen aytıştır. Akınların birbirleriyle alay ettikleri, bir özelliklerinden dolayı birbirlerine lakap takarak mizah unsuru yarattıkları aytışlar bu gruba girer. Bu aytışlarda derin felsefi manalardan çok halkı eğlendirmek, güldürmek, biraz da güldürürken düşündürmek esastır. Yarışma temelinden çok şakalaşma söz konusudur; ancak, ağır bir söz söylendiğinde yarışma temeline de geçilebilir. Toktogul ile Eşmambet arasındaki aytış, bu türe örnektir (Orazkanov 2006: 77-117).

7. Bu aytış türlerine kaynaklarda sınıflandırmaya pek alınmayan car saluu/car çakıruu (ilan etme/duyurma) tarzı aytışı de ilave etmek mümkündür. Bu tarz aytış örneğinden biri, 1923 yılında Soyuz komuzcununun toyunda Kalık (Akıyev) ile Osmankul arasında gerçekleşmiştir (Yıldız 2016: 382-383). Bu tür aytışları alım sabak türü içerisinde yer aldığı da düşünülebilir.

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde de Anadolu'daki âşık atışmalarında olduğu gibi, iki akın, kuudul veya çeçenin atışması bir yarışma havasında geçer. Her iki geleneğe de halkın önünde yapılan bu geleneksel icralarda, daha ustaca söz söyleyen yenmiş sayılır.

Kırgız Türklerinde akın aytışları iddialı ortamlarda gerçekleşir. Akını yenilen köy ahalisi veya şehir halkı, yenilmiş sayılır; halkın hafızasında bu tür aytışlar yıllar boyunca saklanır ve

hakkında konuşulur. Bu sebeple atışmalara göre aytışların daha iddialı olduğunu söylemek mümkündür.

Atışma ve aytış söyleme geleneğinde teknik açıdan bir farklılık söz konusudur. Âşık atışmalarında âşıkların sırayla dörtlük şeklinde atışmalarına karşılık, Kırgız aytışlarında belli bir nazım birimine bağlı olarak aytış söylemek şart değildir, hatta bir akın, diğer akından daha fazla veya az mısra ile kendi sırasını geçirebilir. Bu tarz söyleyiş Anadolu sahası âşık atışmalarında söz konusu olamaz.

Anadolu atışmalarında ayak ve ölçü, atışmanın değişmeyen temel teknik unsurlarıdır ve bir âşığın bunlarda değişiklik yapması hata, hatta yenilme sebebi sayılabilirken Kırgız aytışlarında aynı kafiyeyi ve ölçüyü sürdürme zorunluluğu da yoktur, aynı konuda cevap verebilme esastır. Özellikle alım-sabak aytışlarında aynı konunun sürdürülmesi önemlidir.

Atışmalarda, atışmaya katılan kaç âşık varsa, hepsine eşit sayıda dörtlük söyleme şansı verilir; en güzel ve anlamlı söyleyiş, bütün âşıklar sözlerini tamamladıktan sonra belirlenir. Buna karşılık, aytışlarda her akın eşit sırayla söz söylemeden, eğer akınlardan biri söyleyiş üstünlüğü yakalamışsa, aytış sona erebilir. Bunu şu şekilde ifade etmek de mümkündür; atışmalar ilk âşıkla başlar, son âşıkla sona erer ama aytışlarda ilk akın ikinci veya sonraki sırasında daha ustaca söz söylemeyi başarmışsa ikinci akının tekrar söz söylemesine gerek kalmadan aytış sonlandırılabilir.

Aytışların türleri olduğu gibi, atışmaların da türleri vardır. Doğan Kaya, birbirine çok benzer olan ve zaman zaman da birbirinin yerine kullanılan atışma, deyişme ve karşılaşmaları şu şekilde tanımlamaktadır:

Atışma: İzleyenleri eğlendirme maksadının ağırlıkta olduğu âşık karşılaşmasıdır. Atışmada âşıkların birbirini yenmesi, mat etmesi söz konusu değildir; söylediği manzum sözlerle rakibinden üstün görünmeye çalışır, dar ayak gibi teknik açıdan zor olan unsurlar kullanılmaz (Kaya 2007: 114).

Deyişme: İki veya daha fazla âşığın herhangi bir konuda manzum olarak söyleşmesi, sohbet etmesidir. Deyişmede galip gelme ve rakibe laf atma, takılma yoktur, duyguların kanaatlerin, inançların, durumun, kabullerin, tavırların ortaya konulması esastır (Kaya 2007: 236).

Karşılaşma: En az iki âşığın doğaçlama olarak dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak üzere belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir (Kaya 2007: 412).

Aralarında küçük farklar olan atışma, deyişme, karşılaşmalar, yöreden yöreye farklılıklar taşımakla birlikte; hoşlaşma-merhabalaşma, hatırlatma-canlandırma, tekellüm (asıl yarışma kısmıdır ve serbest konulu tekellüm, öğütleme, bağlama-muamma, sicilleme, yalanlama, taşlama-takılma, tüketmece-daraltmaca, uğurlama-methiye) bölümlerinden oluşur. Âşık fasıllarındaki bu bölümler yukarıda sınıflandırılması verilen ayıtış türleriyle benzerlik taşır.

Akın ayıtışlarının bir kısmı bilmece-cevap şeklinde yapılır. “Tapışmaktuu ayıtış/Bilmeceli ayıtış” olarak adlandırılan bu türe Talım Kız ile Köbök ayıtışı örnek verilebilir:

Talım Kız'ın sorusu:

*Uzun-uzun, uzun col,/Uzun uzun, uzun yol,
Uçugun bilgen kim bolot?/Ucunu bilen kimdir?
Kündöp-tündöp cügürüp,/Gece gündüz koşturup,
Ayanbay cürgön kim bolot?/Üşenmeden yürüyen nedir?
Alıs menen cuuktun, /Uzak ile yakının,
Çenin bilgen kim bolot?/Ölçüsünü kim bilir?
Açuu menen tattununun,/Acı ile tatlının,
Damın bilgen kim bolot?/Tadını bilen kimdir?
Kara sunu kaynatıp;/Kara suyu kaynatıp
Kaymak algan kim bolot?/Kaymak yapan kimdir?*

Köbök'ün cevabı:

*Uzun coldu uzartıp,/Uzun yolu uzatıp
Uçun bilgen kerbençi./Ucunu bilen kervancı.
Kündöp-tündöp cügürüp,/Gece gündüz koşturup
Ayanbagan mergençi./Üşenmeyen avcıdır.
Alıs menen cuuktun,/Uzak ile yakının,
Çenin bilgen bazarçı./Ölçüsünü bilen pazarcı.
Açuu menen tattununun,/Acı ile tatlının
Daamın tatkan kazançı./Tadını bilen kazancı.
Kara sunu kaynatıp;/Kara suyu kaynatıp
Tattuu kılğan tuz bolot./Lezzetli yapan tuzdur.
....(Akmataliyev vd. 2002: 267)*

Bu geleneksel türün Anadolu sahasından örneği;

Hacı Karakılçık

Bir sualim vardır Âşık İmamî

Kutsal kitabımın başını söyle

İnan ki sözlerim gayet samimi

Doluya dokunma boşunu söyle

İmamî

Sualine cevap istersin benden

Besmele Kur'an'ın başı değil mi

Manasız maksatsız söz olmaz senden

Cahillerde sözün boşu değil mi(Kaya 2007: 87)

Bu tür aytış ve atışmalarla akınlar ya da âşıklar birbirlerinin hemen her konuda bilgilerini sınavıp seyircilerin önünde imtihan ederler. Bu nedenle onların hemen her konuda bilgi sahibi olmaları, sorulan sorulara doğru ve mantıklı cevaplar verebilmeleri gerekir. Bunu başaramayan âşık veya akın, seyirci karşısında bilgisiz duruma düşecek, itibarını kaybedecektir.

Kırgız geleneğinde Tilekmet Çeçen-Karımşak Çeçen, Tezek Törö-Sart Çeçen, Ak Saktın-Kulmırza vd. arasındaki aytışlar da çeçen aytışlarına ve sanat (nasiyat) aytışlarına örnektir. Bunları da atışmalardaki “öğütleme” bölümü ile karşılaştırmak mümkündür. Her iki gelenekteki örnekte de halk sanatçılarının hayat felsefesi, dünyaya bakış tarzı, tecrübe ve bilgi paylaşımı esastır.

Akınlar arasında “maktoo” yani övgü türünde aytışlar da söylenir. Bunlarda büyük olan akın, küçük olanı över ve nasihat da verir. Küçük olan akın da büyüğünden saygıyla söz eder. Buna, Kalık Akıyev ile Osmonkul arasındaki bir aytış örnek verilebilir:

Kalık:

Osmonkul katuu çıktı dep/Osmankul güçlü çıktı diye

Daynındı uktum Çüyündön./Şöhretini duydum Çüy'den.

Osmonkul:

Irakmat, Kake, bana,/Teşekkür ederim, Kalık amca,

Iraazı boldum bugün men./Memnun oldum bugün ben.

Kalık:

*Maktab aytkan söz emes/Övmek için söylenen söz değil,
Baykap turam türündön./Gözlemliyorum görünüşünden. Gözlemliyorum
Osmonkul:*

*Dagı ele taalım alsam deym,/Daha da talim alsam diyorum,
Çarçabas kızıl tilinden./ Yorulmak bilmez çevik dilinden. (Tokombayeva 1972: 111).*

Kırgız aytışlarındaki “maktoo” ırlarının benzeri atışmalarda “methiye/uğurlama” şiirleridir. Methiyeler âşık atışmalarında başta söylenebildiği gibi, uğurlama kısmında yani faslın sonunda da söylenebilir:

Feryadî:

*Sefa geldin gözüm üzre
Olsam mihmana lâyıık
Şeyhülislam, sadrazam
Doğru Al’Osman’a lâyıık
Şenlik:*

*Seninle oldum taaşşuk
Gözlerime geldi ışık
Duymadım sen kime âşık
Dillerin Kur’an’a lâyıık*

Feryadî:

*Bu düşkün gönlüm açarsın
Selim Sırat’ı geçersin
Kevser ırmaktan içersin
Olasan cihana lâyıık*

Şenlik:

*Kul şenliği eder hürmet
Rikabın kıldım ziyaret
Sana nasip olsun cennet*

Huriye gilmana lâyıık (<https://edebiyatvesanatakademisi.com> [26.02.2021])

“Kordoo” yani “horlama/yeme” aytışlarına örneği hikayesiyle birlikte verebiliriz: Bir toyda Cenicok isimli akın komuz çalıp ır söylerken, Esenaman ile Mayköt isimli akınlar oraya

gelirler. Genç akın, oturanların kalkıp yer vermeleri ve kendisini çok meşhur akınların geldiği şeklinde uyardılarına rağmen hiç oralı olmaz. Bunun üzerine Esenaman şu aytışı söyler:

*Amanbı inim, Ceñicok? İyi mi inim, Cenicok?
Agandın senden kemi cok./Ağabeyinin senden eksiği yok,
Aça caak bendeden,/Çift çeneli insanoğlundan
Aytışarga teñi cok./Aytışmaya dengi yok.*

*Esenbi inim, Ceñicok?/Esen mi inim, Cenicok?
Esendin senden kemi cok./Esen'in senden eksiği yok.
Eki caak pendeden,/İki çeneli insan oğlundan
Eñişerge teñi cok./Yenişmeye dengi yok.*

*Kürpöñ-kürpöñ cügürüp,/Dört nala koşup
Külük bir kelet, col berçi!/Külük at geliyor yol versene
Kükük ündü Maykötkö,/Guguk kuşu ünlü Mayköt'e,
Balam, künökör bolboy kol berçi./Balam, günahkar olmayıp el uzatsana.*

*Argıy-argıy cügürüp,/Hızlı hızlı koşturup
Argımak kelet, col berçi!/Asil at geliyor, yol versene!
Astıñdagı Maykötkö,/Önündeki Mayköt'e
Balam, ardık kılbay kol berçi!/Balam, ayıp etmeyip el uzatsana!.*

*Balam, men torusu bolom cılkının,/Balam ben dorusuyum atın,
Torgoyu bolom ırçının./Turgayıyım ozanın
Balam, men mömösü bolom daraktın,/Balam, meyvesiyim ağacın,
Şişesi bolom araktın./Şişesiyim rakının.*

Esenaman'ın iğneleyici sözlerine Ceñicok şu cevabı verir:

*Argıy-argıy cügürüp,/Hızlı hızlı koşturup
Argımak kelse, col berbeym./Asil at gelse yol vermem
Alcıp kalgan Maykötkö,/Bunayan Mayköt'e*

Men ahmak bolup kol berbeym./Ben ahmak olup el uzatmam.

*Kürpöñ-kürpöñ cügürüp,/Dört nala koşturup
Külük kelse, col berbeym./Külük at gelse yol vermem.
Küyködöy bolgon Maykötkö/ Küykö³ gibi olan Mayköt'e
Men künökör bolup kol berbeym./Ben günahkar olup el uzatmam.*

*Torusu bolsoñ cılkının,/Dorusu olsan yilkının
Topşoytup toygo minbeybi/Eğerleyip toylarda binmezler mi?
Torgoyu bolsoñ ırçının,/Turgayı olsan ozanın,
Too kırgıyı ilbeybi?/Dağ atmacası yakalamaz mı?*

*Mömösü bolsoñ daraktın,/Meyvesi olsan ağacın
Şişesi bolsoñ araktın./Şişesi olsan rakının
Baldarıñ bazar baybaybı,/Çocukların pazara varmaz mı,
Bazardan arak albaybı?/Pazardan rakı almaz mı?*

*Sen öñgöndön kak baştın,/Sana benzeyen kuru başın,
Beyitine barbaybı?/Mezarına varmaz mı?
Aragın içip, mas bolup,/Rakıyı içip sarhoş olup
Şişeni carıp salbaybı?/Şişeyi kırıp atmaz mı? (Yıldız 2007: 188)*

Cenicok'un cevabı dinleyenlere daha ustaca gelir. Çünkü Cenicok, Mayköt'ün söylediği sözü artık üzerine söz söylenemeyecek bir duruma düşürmüştür ve Ceñicok bu ayışın galibi olarak ün kazanır.

Atışma geleneğinde “sicilleme” türü, Kırgız ayışlarındaki yukarıda örneğini verdiğimiz “kordoo” ile benzer özellikler taşır. Atışmalarda söylenen “sicilleme”ye Âşık Şenlik tarafından söylenen örnek verilebilir:

*Ey âşih düşün sözünü seni müşkül hâl eylerem
Gurudar nutk u nefesin elfâzını lal eylerem
Bin tümenlih gıymetini endirer bir pul eylerem*

³ Küykö: Benekli bir küçük alıcı kuş.

Ceng gurar imtihan olar azim galmağal eylerem

...

Ormanda meşe sansarı çingılda çakkal eylerem

Kâh atar sahraya düze kâh narında kal eylerem

...

Boyuna tahar yuları çarbadara gul eylerem

Bend eder tavlahanada yem suyunu bol eylerem

Eri ölmüş avrat kimi döğdürerem dizlerini

Bekar goca garı kimi melül koyuf dul eylerem (Kaya 2007: 664)

“Kordoo” ve “sicilleme”lerde ağır bir üslup ve yergi söz konusudur. Sovyet Döneminde bu tür şiirler yasaklandığı gibi atışma geleneğinde de her zaman “sicilleme” söylenmez.

Taklit yapma kabiliyetleri olan ve mizahî aytışlar söyleyen kuudullar tarafından yapılan aytış örneklerinden günümüze kadar gelebilen örnekler azdır. Bunların en meşhurları Kuyruçuk ile Şarşen ve Beknazar ile Şarşen arasında yapılan aytışlardır.

Anadolu sahasında “yalanlamalar” âşıkların gerçekleşmesi mümkün olmayan olayları olmuş gibi söylemeleri üzerine kurulmuş bir âşık faslı bölümüdür ve amaç Kırgız edebiyatındaki gibi, halkı güldürerek eğlendirmektir. Kırgız geleneğindeki “tamaşaluu (eğlenceli)” aytış türünün karşılığı olarak âşık atışmalarında “yalanlamalar” genellikle mizahi üslupla söylenen atışma örnekleridir. Kırgız edebiyatından örnek:

Bala Irçı Sıdık: *Semirgen menen Taşmatım,/Semirmen ile Taşmat'ım,*

Koşulbaysın corogo./Katılamıyorsun coroya⁴.

Carabaysın konoogo,/Yaramıyorsun koşuya

Karıganda köp içip,/Yaşlandığında çok içip,

Semirgensin bozogo./Semirmişsin bozayla.

Üyündön bozo üzülböyt,/Evinden boza eksilmiyor,

Berilgensin oşogo./Teslim olmuşsun ona.

Toy bolgon cerdi paylaysın,/Toy olan yeri ararsın.

Ölgöndön kiyin Taşmat, sen,/Öldükten sonra Taşmat, sen,

Bir teşe cerdi maylaysın./Bir teşe⁵ yer yağlarsın.

⁴ Coro: Kışın üyelerinden birinin diğerlerine boza ve diğer ikramlar ettiği grup.

⁵ Teşe: 1.09 hektar karşılığında bir arazi ölçüsü.

Botobay: Şaşılбай ırda, Bala ırçı,/Acele etmeden söyle, Bala ırçı,
Nasıya kılбай, Taşmatka./Ödünç verme, Taşmat'a
Nak bergendey ırdaysın./Nakit para vermiş gibi türkü söylüyorsun,
“Bozo kılıp içkin” dep,/”Boza yapıp iç” diye
Şak bergendey ırdaysın./Tahıl vermiş gibi türkü söylüyorsun.
Uluk bolup kelgensip,/Âmir gibi gelip,
Taşmattı mıñça tergeysin./Taşmat'ı böyle sorguladın.
“Bozo kılıp içkin” dep,/“Boza yapıp iç” diye,
Ugutun koşup bergensip/Mayasını katıp vermiş gibi,
Adamdar saga karabayt,/Adamlar sana bakmazlar.
Tentirep cürgön kedeysin,/Başiboş gezen fakirsin.
Semiriş saga carabayt./Semirmek sana yaramıyor. (Kayıpov 1981: 154).

Bu örnekte “kordoo” aytışından farklı olarak daha şaka yollu bir ifade söz konusudur.
“Yalanlama”ya atışmalardan örnek verecek olursak:

Püryani:Aklıma geleni söylerim belki
Âşıқта bulunan bu nasıl hal ki
Sen bir horoz olsan ben de tilki
Horozun boynunu biçti gördün mü

Çobanoğlu:Barekallah âşıkların medhine
Mevlâ yardım eder sıdkı bütüne
Şimdi yolum gayet düştü çetine
Bu yolumuz çok dolaştı gördün mü

Püryani: Bu nasıl tecelli bu nasıl yazı
Dikkat eyle âlem dinliyor bizi
Sizin köyde kardaş muhtarın kızı
Bekçinin oğluna kaçtı gördün mü

Çobanoğlu:Ne güzel oluyor âşıklar cengi
Yeni geldi bu meydanın ahengi
Belledim ki gitti yüzümün rengi
Bu âşıklar iy savaştı gördün mü
..... (Kaya 2007: 88-89)

Atışmaların ve aytışların dinleyiciyi en çok eğlendiren ve güldüren kısımları olan “tamaşaluu aytışlar” ve “yalanlamalar” dinleyiciler tarafından büyük bir dikkatle takip edilir. Bunlarda, halk mizahının en özgün ve belirgin özellikleri sanatçının yaratıcılığıyla birleşir. Zaman zaman açık olarak söylenemeyen bazı gerçeklerin mizah yoluyla hafifletilerek veya üstü örtülerek de bu tür atışma ve aytış örnekleriyle dile getirildiği görülebilir. Bu özelliği taşıyan örnekler, güldürürken düşündürmeyi veya farkındalık yaratmayı sağlayan şiirlerdir.

Sonuç

İki veya daha fazla söz ustasının, halk şairinin karşılıklı şiir söyleme geleneği, Türk Dünyasının birçok coğrafyasında yer alan ortak bir kültür unsurudur. Yer aldığı geleneklerde, benzerlikleri yanında farklılıklardan kaynaklanan zenginlik de mevcuttur. Bu sebeple örnekleri birçok açıdan karşılaştırılıp değerlendirilebilir. Bu çalışmada Türkiye’de atışma, Kırgızistan’da aytış olarak adlandırılan türün örnekleri üzerinden karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Her iki gelenekte de icracılarının geleneğe başlama yollarının rüya motifine bağlanması, yetişme şartları gibi, bu çalışmada ele alınmayan ortaklıklar da vardır. Bunlar başka bir çalışmanın konusunu teşkil edecek mahiyettedir. Bunun yanı sıra, aytış ve atışma şiirlerinde işlenen konular ve buna göre oluşan alt türler, verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir.

Aynı kültürün unsurları olarak şekillenen bu türün, dış yapı ve icra tarzı bakımından farklılıklar taşıması da birbirinden farklı coğrafyalarda bu geleneğin çeşitlenerek varlığını sürdürdüğünün delilidir.

Halk sanatçılarının doğaçlama olarak sürdürdükleri bu gelenek, sözlü geleneğin özgün türlerinin ortaya çıkmasını sağlamış ve eğlendirmek, bilgilendirmek, öğüt vermek gibi ortak işlevlerle Türk Dünyasının farklı coğrafyalarında varlık göstermiştir.

Kaynaklar

- Akmataliyev, Abdıldacan, A. Caynakova, İ. Cumabayev, B. Kebekova, R. Kıdırbayeva, K. Kırbayev, S. Musayev (2002), *Kırgız Adabiyatının Tarihi 1*, Bişkek.
- Bektenov, Z., T. Bayciyev (1993), *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek: Mektep.
- Gözaydın, Nevzat (1989), “Anonim Halk Şiiri Üzerine”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III*, Ocak-Haziran, 445-450: 1-104.
- Kaya, Doğan (2007), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kayıpov, Süleyman (1981), *El Irçıları*. Frunze: Kırgızistan Basması.
- Orozkanov, Abdıselam (2006). *Tökmölyüktün Başatı, Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettüü Tabiyatı*. Bişkek.
- Tokombayeva, A. (1972). *Aytıstar*. Frunze.
- Yıldız, Naciye (2007), *Kırgız Halk Edebiyatı I*, Ankara: Alp Yay.
- Yıldız, Naciye (2016), “Kırgız Akın Geleneği”, *Türk Dünyası Âşık Edebiyatı* Ed. Naciye Yıldız, F. Ahsen Turan, Ankara: Gazi Kitabevi: 375-450.
- <https://edebiyatvesanatakademisi.com> (Erişim Tarihi: 26.02.2021)

Research Type: Research Article

Received: 03.05.2021

Accepted: 04.06.2021

THE ISSUE OF UNCHECKED POPULATION GROWTH AND ITS EFFECT ON ENVIRONMENTAL DEGRADATION

Prof. Dr. Valery MODEBADZE¹

Abstract

As the world population continues to grow, humankind is expected to experience more social, economic and environmental problems. The global population keeps growing at a very rapid pace. According to the statistical data in 2030 the global population will reach 8.4 billion and in 2050 the total size of the population will be 9.6 billion. As a result of this phenomenal growth of population, the consumption of resources such as land, food, water, air, fossil fuels and minerals has grown rapidly over the last decades. More consumption means more waste, more water pollutants, toxic materials and greenhouse gasses. Unregulated population growth will cause the environmental degradation and ecological disaster in the future. The research question of this paper is: is there a causal link between the population growth and environmental degradation? The main goal of this article is to find out if the unchecked population growth causes damage to our environment.

Keywords: Unchecked population growth, environmental degradation, overpopulation, ecological problems, industrial growth.

¹ Prof. Dr., Saint Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia - Tbilisi/Georgia.
ORCID ID: 0000-0002-1232-4841, valerimodebadze@sangu.edu.ge

Introduction

At the current stage of society's development, global ecological trends are clearly worrying and maintaining a favorable living space, favorable geographical environment for humans is an international problem. Industrial society is obsessed with the economic growth without paying enough attention to the ecological issues. Man-made environmental disasters threaten both current and future generations of humans, as well as the entire biosphere. Industrialization process brought a lot of material wealth to mankind and significantly contributed to the acceleration of population growth. Due to the unchecked population growth currently humans are facing enormous ecological problems which can put an end to the existence of life on our planet. One of the major environmental consequences of the unchecked population growth is the global ecological degradation and the decline of biodiversity.

This article aims to find out if there is a causal link between population growth and environmental degradation. In order to answer the research question following methodology has been used in this paper: scholarly articles have been studied and analyzed in detail, as well as the works of Thomas Malthus. Particular attention has been paid to the concept of carrying capacity of the earth because one cannot describe the problems of overpopulation and environmental degradation without analyzing this concept.

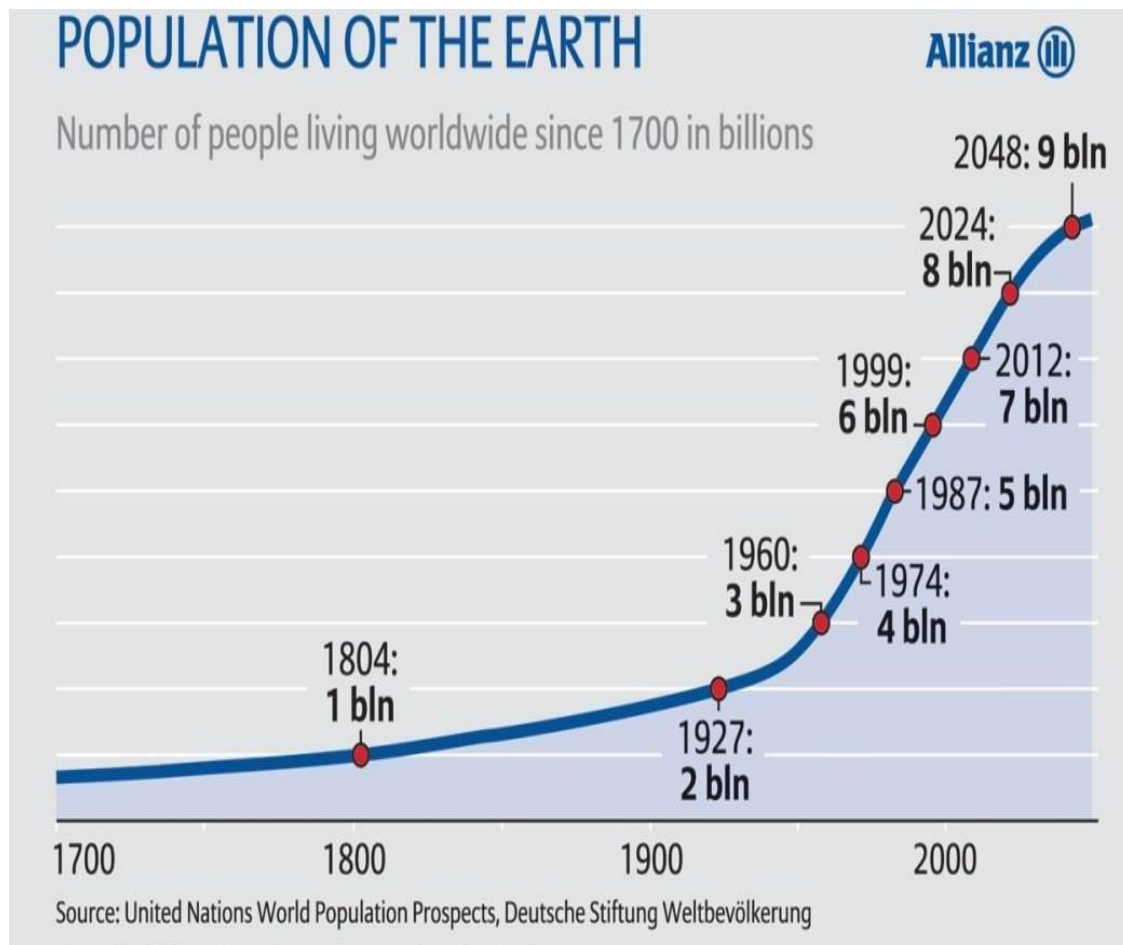
The Issue of Unchecked Population and Problem of Overpopulation

Humans have colonized almost all regions of the earth. According to the UN estimates there are 7.6 billion people living on our planet. Such a large number of people have infinite wants and needs and as the size of the population increases it will be more and more difficult to satisfy their demands and requirements in the future. people's wants and needs are infinite, but the resources available to society are limited. These 7.6 billion people are consuming vast quantities of resources and they are also producing vast quantities of waste. The world population is expected to keep growing. According to the statistical data in 2030 the global population will reach 8.6 billion and in 2050 the total size of the population will be 9.8 billion (United Nations , 2017) Until the age of industrialization, the human population was growing very slowly, kept in check by diseases, climate fluctuations and other social factors. The industrialization process, which began

by the end of the 18th century, has significantly accelerated population growth (Eric McLamb, 2011).

The global population started to increase rapidly due to the rising standards of living. Continuing improvements in nutrition, medicine and technology have seen a massive fourfold increase in the population over the last 100 years. As a result of this phenomenal growth of population, the consumption of resources such as land, food, water, air, fossil fuels and minerals has grown rapidly. More consumption means more waste, more water pollutants, toxic materials and greenhouse gasses. Unregulated population growth may cause the environmental degradation and ecological disaster in the future.

Excessive growth of human population has already caused the emergence of environmental problems such as rising levels of atmospheric carbon dioxide, global warming, and pollution. Statistical data indicates that as the global population has increased, the health of our environment

has decreased. Extremely rapid growth in the world population, that has taken place since the eighteenth century, can lead to human overpopulation. Human overpopulation raises concerns that our planet may not be able to sustain present or future numbers of inhabitants. It is no surprise that as the world's population will continue to grow, the humankind will experience more social, economic and ecological problems in the future such as deterioration in living conditions, starvation, malnutrition, air and water pollution.

The Environmental Degradation

Nowadays, it is very difficult to fight for the defense of the environment and carry out eco-friendly policies, because all this goes against the industrial development. Humans maintain constant industrial growth in order to satisfy their basic needs. Many problems have arisen because of this rapid industrial growth. Industrial growth brings with it air pollution, acid rain, pollution of rivers, seas and lakes, radioactivity, global warming, and so on. Industrial society is endangering both the survival of the human race and the survival of our planet. Humankind currently faces the prospect of an ecological catastrophe, because rising levels of consumption have led to environmental deterioration and degradation. The ecological state of the earth is deteriorating rapidly because of the human activities. Gigantic quantities of CO₂ are released every day that cause global warming and degradation of the environment. The effects of global warming and rising temperatures are more visible in the South and North poles. Melting of glaciers is inevitable because of the global warming, which will trigger natural disasters and cause enormous damage to the world's population. (TV Imedi 2016).

The destruction of the ozone layer is one of the most serious problems facing humanity today. The ozone layer plays very important function, because it protects the earth from solar radiation, in other words, it protects us from the sun's harmful ultraviolet radiation. The ozone layer is still in danger as many substances are used that harm it. Various scientific experiments have proved that products made by the chemical industry are responsible for the ozone layer disaster (Kvinikadze et al 2010). European countries are at the top of the list of producers of CFCs, which are the gases responsible for the destruction of the ozone layer. Very little has been done to protect the ozone

layer, since the production of CFCs in the last 60 years, instead of decreasing, has increased significantly. The existence of the ozone layer is vital for the preservation of life on our planet. Therefore, it is very important that we protect the ozone layer and in order to achieve this, we must reduce the production and emission of certain gases. But in reality human beings are not willing to do it, because all this goes against their basic needs. In fact, the use of fossil fuels instead of decreasing has increased and it will continue to increase as the population of the earth continues to grow rapidly. Environmental problems are aggravated every year due to the population expansion. Energy requirements are constantly growing. Colossal amount of energy is needed in order to satisfy infinite number of needs.

Nowadays, nuclear energy is often used for the generation of electricity. A nuclear accident, similar to the disaster of Chernobyl or Fukushima, would have disastrous consequences for human life. However, many European countries continue to use nuclear energy for the generation of electricity. As the population of the earth continues to grow, it is more likely that more countries will use nuclear energy for the generation of electricity. In order to avoid nuclear accidents in the future, we have to reject nuclear energy and we have to look for alternative sources of energy. Instead of using nuclear energy, we can use solar, hydro or wind energy.

Another problem is the excessive use of chemical fertilizers and pesticides. The fertility of the earth is in danger because we use too many chemical fertilizers that cause a lot of damage to our planet. Chemical fertilizers can help increase crop yield, but at the same time the quality of the products may worsen. Because of the demographic growth, the usage of chemical fertilizers increases. In fact, people are not willing to reject the use of chemical fertilizers. Nowadays, quantity is more important than quality. Without chemical fertilizers, it will be extremely difficult to feed large number of people.

Human overpopulation raises a host of questions about the future of humankind and the earth we inhabit. Some of these questions are: How many people can earth realistically support? What can be done to mitigate the problem of overpopulation and environmental degradation in the future?

The Solutions to Overpopulation and Environmental Degradation

Intellectuals such as Thomas Malthus paid particular attention to the carrying capacity of the earth. Carrying capacity can be defined as the maximum number of people our planet can sustain

indefinitely. Debate about the carrying capacity of our planet dates back hundreds of years. The range of estimates is huge, fluctuating from five hundred million humans to more than one trillion. Experts disagree not only on the final number, but more importantly about the best and most accurate way of calculating that number. (Population and environment: a global challenge 2015) Most contemporary estimates for the carrying capacity of the Planet range between 4 billion and 16 billion.

Malthus predicted that mankind would outgrow its available resources, because a limited amount of land would be incapable of supporting a population with a limitless potential for increase. In other words, risk of starvation increases as the population continues to grow rapidly. Thomas Robert Malthus published a very important work called “Essay on the Principle of Population” in which he argued that human populations grow exponentially, while food production grows at an arithmetic rate (Thomas Malthus, 1798). Thus, while food production was likely to rise in a series of twenty-five year intervals in the arithmetic progression 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, and so on, human population was capable of growing in the geometric progression 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, and so forth. He predicted a future when human beings would have no resources at all to survive on. In order to avoid such a disaster, Malthus recommended regulating population growths. (Malthusian Theory of Population, 2011) However, most countries that face problems with over population, do not have policies that regulate birth rates.

Many things can be done to mitigate the problem of overpopulation and social problems related to excessive rise of population:

- 1. Countries that face problems with overpopulation, may introduce policies that regulate the number of children.**

China has implemented one-child policy until 2015 and imposed legal restrictions on having more than one child, because otherwise it would have problems with feeding large population. (Top News 2011) Other countries that face problems with overpopulation can follow the example of China and put policies in place that regulate the number of children allowed to a couple. By enacting birth control measures and regulations and by reducing the overall population growth rate, we can save our planet and avoid ecological disasters in the future. The above mentioned policies can be introduced only for a certain period of time and after the reduction of the

population they can be abolished.

According to UN estimates the global population growth is concentrated mainly in the poorest countries of the earth. Developing countries are experiencing the highest rate of world population growth which represents a considerable challenge to governments in creating decent conditions for this large number of people. Rapid population growth in underdeveloped countries is placing a huge burden on economic, social and political structures (United Nations, 2017). Population growth in the developing countries is mostly concentrated in the urban areas, which significantly increases demand for energy, fossil fuels and water resources. Excessive population growth in the developing world is the root cause of poverty, environmental degradation and human sufferings (Mohsin Hasnan Ahmad et al., 2005).

Millions of women in the world today want to limit their pregnancies, but they do not have either knowledge or access to modern methods of contraception. The countries most affected by this problem are the poorest and most underdeveloped countries of Africa,

Asia and Latin America. World Health Organization estimates that 220 million women in different poor countries do not have access to modern methods of contraception. According to the statistical data there are nearly 40 % of unintended and unwanted pregnancies worldwide (Overpopulation Solutions, 2013). Those humans that lack knowledge about family planning should be educated and should have access to safe and effective contraceptive options for both sexes. Birth rates naturally decline when populations are given access to birth control devices.

2. Using all resources available to society more economically.

As population grows, people consume more resources. But some countries consume more than others. Countries around the world consume our planet's resources differently and unevenly. An average middle-class American consumes five times more than a Mexican, ten times more than a person from China, and thirty times more than an Indian. If everybody on earth consumed the resources like a middle-class American, the earth would have the carrying capacity of around 2 billion. However, if the people consumed the resources more economically and if they only consumed what they actually needed, then our planet could potentially support a much higher figure. People from all over the world, but particularly in developed countries, need to reexamine their consumption patterns. We have to reduce the amount of resources we consume and stop

unnecessary waste of resources in order to save our planet from destruction.

3. Encourage the technological innovation and technological development.

Advances in food production technologies could contribute to remarkable increases in food production and could help to feed large number of people. In order to avoid hunger and malnutrition innovative and more environmentally – friendly food production technologies have to be developed. Millions of people around the world suffer from undernourishment and malnutrition and this number is more likely to rise if more efficient food production technologies will not be developed. Governments around the world should finance scientists working on the technological innovation. They should stimulate scientists to do more research in order to develop innovative and more eco- friendly technologies.

Conclusion

It has been proved through scientific research that there is a relationship between population growth and environmental degradation. Recent research suggests that rapidly growing population requires more food, resources and land and therefore, there is a significant increase in the usage of fertilizers, pesticides, fossil fuels causing land degradation, deforestation, as well as water and air pollution. The ecological state of the earth is deteriorating rapidly due to the rapid growth of population and man-made environmental disasters.

The delicate problem of population growth can be solved if above mentioned solutions to overpopulation and environmental degradation will be taken into account and will be carried out. Overpopulation and environmental degradation is an issue that affects us all, and as such we are all responsible for working towards a sustainable future in which everyone is able to enjoy a better way of life without destroying our planet. Overpopulation and environmental degradation are global problems and they can be solved only if all countries cooperate and work together.

Bibliography

- Kvinikadze Z., Davitia Z., & Kvinikadze L. (2010). Short course in ecology, http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/8441/1/Ekologiis_Mokle-kursi.pdf
- Malthusian Theory of Population (2011). http://cgge.aag.org/PopulationandNaturalResources1e/CF_PopNatRes_Jan10/CF_PopNatRes_Jan108.html
- McLamb E. (2011). The Ecological Impact of the Industrial Revolution, <http://www.ecology.com/2011/09/18/ecological-impact-industrial-revolution/>
- Mohsin Hasnan Ahmad, Usman Azhar, Syed Ashraf Wasti & Zeshan Inam (2005). Interaction between Population and Environmental Degradation, The Pakistan Development Review, Part II, pp. 1135–1150, <https://core.ac.uk/download/pdf/7203238.pdf>
- Overpopulation Solutions (2013). <http://www.everythingconnects.org/overpopulation-solutions.html>
- Population and environment: a global challenge (2015). <http://www.nova.org.au/earth-environment/population-environment>
- Thomas Malthus (1798) An Essay on the Principle of Population, London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>
- Top News (2011). *China's 'one-child policy' to stay*, http://www.upi.com/Top_News/World-News/2011/10/30/Chinas-one-child-policy-to-stay/UPI-49251319986867/?st_rec=73301320046200
- TV Imedi (2016). "Griffith Secret" - "Lost Ice", <https://www.youtube.com/watch?v=7wU5sKn-uXs>
- United Nations (2017). World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html>

Research Type: Research Article

Received: 19.02.2021

Accepted: 23.02.2021

TIME PERSPECTIVE IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR

Assoc. Dr. Tamara I. PETRAKOVA¹

Abstract

The article presents data on the study of various aspects of personal time in adolescents with deviant behavior. The aim of this study is a comparative analysis of time perspectives and its components in adolescents with deviant behavior, demonstrating the signs of antisocial development. The study materials showed that adolescents with deviant behavior have the time perspective which is characterized by the importance for them of the negative past, substantial influence of the hedonistic present on the person's orientation and the unstructured negative future, narrowed and shortened perspective of the future. They have unstructured and partially structured vision of the future, imposed or planned from outside, more dependent on luck and circumstances than on their own efforts, uninteresting, inutile and useless. Motivational objectives of the future perspective in most adolescents with deviant behavior are in the visible present and the near future, have hedonistic focus and, for the most part, they belong to the category of social contacts and relationships with others and leisure activities. There has been defined irrelevant assessment of the complexity of their future, the lack of differentiation of their perceptions of various aspects of life. Adolescents with deviant behavior showed overall anticipatory untenability, prognostic incompetence on three of its components: time, space as well as the personal and situational component.

Keywords: Time perspective, past negative, past positive, hedonistic present, fatalistic present, anticipation.

¹Assoc. Dr., A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry - Moscow/Russia. ORCID ID: 0000-0001-7230-9056, tam-petrakova@yandex.ru

Introduction

The notion of time perspective as a separate subject of psychological studies has come to a focus since 1939, after it had been introduced by L. Frank in the description of the "life space" of an individual that includes the present, past and future.

K. Levin examined time perspective as a man's vision of his future or past in the present (inclusion of the past, future, real and ideal life plan in the context of a specific point in the present). K. Levin believed that there are different-scale units of psychological time relevant to the scope of life situations and defining the boundaries of psychological field of the current moment of life, including the vision of the person's future and past. All parts of the field are experienced subjectively as simultaneous. He believed that emotions and cognitive activity, related to the past and the future, may influence the emotions, actions and cognitive activity in the present. K. Levin singled out the zones of the present, the distant and the nearest past and future. In different contexts one of the orientations towards the present, future or past can dominate [Zeigarnik 1981: 104].

J. Nuttin in view of time perspective distinguished time orientation, time attitude and time perspective itself, as categories, related to different aspects of psychological time [2004: 608]. Intrinsic time perspective is characterized by length, saturation, depth, level of structure and realism. Time perspective is an overall positive or negative attitude of a person to the present, past or future.

To explain the functioning of time perspective J. Nutten offers an integrative explanatory model of motivational processes. Needs for interaction environment-individual depend on the environmental situation. If social conditions are perceived as unstable, an individual seeks comfort in interpersonal relationships, and if perceived as stable – in self-development. Motivation is oriented first and foremost on a goal, not a cause. It is important not only to adapt oneself to the world, but also to adapt the world to one's plans and needs, i.e. realization of a person in the world. These needs may not be inferred from other needs. J. Nutten believes that the ultimate basis of social, ideological and cognitive motivations may not be traced back to a physiological level. Motivation is directly related to higher levels of human functioning. In a person there are two differently-oriented trends. One is related to self-actualization, self-determination, need for achievement, self-preservation. The other is

related to dedication, affiliation, with the need to be in society with other people, have warm, emotionally meaningful relationships.

Another important aspect of J. Nutten's theory is the idea that transformation of needs into goals, behavioral projects and plans is the result of the interaction of cognitive and motivational processes. After such processing, needs become more specific and no longer irrational, there occurs an integration with the values of a person and his dynamic self-attitude. The perspective of the future is linked to motivation, moreover, the future represents the space for motivation. Nutten described time perspective and noted its "material" ("objective") component, which comprises mentally represented objects, localized in different time periods of the past and the future. These objects play a determinant role regulating behavior. Representation of the goal related to some need is inseparable from the localization of this goal at some point in the future and, thereby, from introducing time dimension in the dynamics of the behavior act. A blank time interval, which is not associated with a person's actions, leads to an increased psychological distance to the target. Personality with a high degree of time integration has time competence. The condition of realistic time perspective is the ability to perceive the relationship between actions and events (time integration). Longtime perspective contributes to the formulation of the far-off goals by the person and formation of long-term behavioral projects. A person with short time perspective is unable to see the distant future, he is focused on search for means and objectives to meet his current needs. Time perspective is the basis of the wealth and diversity of purposeful activity. People with structured and longtime perspective can better see the instrumental relationships between their behavior in the present and distant targets.

Time perspective was particularly studied by F. Zimbardo, J. Boyd [Zimbardo et al., 2010: 352; Zimbardo et al., 1999: 1271-1288], who defined it as a basis to build psychological time. Psychological time arises from the cognitive processes that divide a person's life by time borders into the present, past and future. On the basis of empirical analysis, F. Zimbardo and J. Boyd distinguished five aspects of time perspective: 1) negative past; 2) positive past; 3) hedonistic present; 4) fatalistic present; 5) orientation for the future. Time perspective of the transcendent future is separated. F. Zimbardo and J. Boyd consider time orientation, attitude and feelings as stable personality traits. The characteristics of time perspective show significant associations with personality and behavioral features (academic success, risk-taking, etc.) [Syrtsova et al. 2007: 85-106].

L.Kh. Makhiyeva considers the issue of the prospect of studying transcendental future in adolescence on the basis of correction developmental psychological approach, aiming to help a teenager, who in this age has an increased interest in the meaning of life, adapting positive comprehension of life and attitude towards death [2012].

P. Fraisse writes that time perspectives are possible when the individual is able to create his own future, which is new in relation to his history; and development of time perspective depends on his vision of feasibility of the future [Dukhnovski 2003: 124].

K.A. Abulkhanova-Slavskaya comes forth with the following classification of time perspectives: psychological, personality and life perspective. Psychological time perspective is a cognitive ability to anticipate and predict the future, present oneself in the future. Personal perspective is defined as the complete readiness to the future in the present, attitude to the future (readiness for difficulties and uncertainty in the future, maturity, etc.). Such perspective may be attributed even to people with poor, from cognitive point of view, unconscious vision of the future. Life perspective implies a complex of circumstances and conditions of life that facilitate optimal progress for human life [1991: 299].

An important characteristic of a person's time perspective is its differentiation; it is the degree of compartmentalization of the future on successive time stages, i.e. for the near and distant future. Motivation and behavior should be analyzed according to time localization, and not only to the content [Golovakha et al. 2008: 267].

Summarizing the above, it can be said that the formation of time perspective is affected by many factors. Despite the importance of the construct of time perspective there is still no theoretical unity in dealing with this problem. Some researchers explore the emotional richness of the past, present or future, others dwell on temporal dominance, others work on studying the relations in the triad "past-present-future". Time perspective is also seen in connection with the influence of sex, age, and socio-cultural factors (cultural values of the environment and domineering religious orientation, level of education, social and economic status and family models). Time perspective is studied as a component of personal regulation of life, as a source of self-determination and search for meaning of life.

Adolescence with all the features of crisis of this age is characterized by construction and comprehension of the person's time perspective. Its quality, on the one hand, attests to the level of development of the individual, and, on the other, on the aims of psychological

correction for teenagers who have difficulties of social adaptation, and opportunities for positive personal growth.

The aim of this study is a comparative analysis of time perspectives and its components in adolescents with deviant behavior, demonstrating the signs of antisocial development.

The study was conducted in the 1 Infectious Department of Tushinskaya Children's Hospital (department for vagrant children) of the Health Department of Moscow, where police outfits deliver children from the streets and those seized from the families in socially dangerous and life-threatening situations.

The experimental group consisted of young people aged 15-16. The surveyed 30 teenagers were orphans who were constantly escaping from family and social shelters, rehabilitation centers, vagabonds, committing minor offences, not wishing to study, occasionally using heavy drinks, toxic substances and smoking, leading early sex life.

The control group consisted of students of 9-10 classes aged 15-16 of the State Educational Institution Secondary School № 851 of the Southern Administrative District of Moscow. From the survey were excluded children with severe somatic diseases and head injuries as well as teenagers who committed wrongful acts.

When designing the psycho diagnostic complex we based on the principles of relevance of techniques to the targets, objectives and research hypothesis, matching the selected techniques to the characteristics of adolescence and the level of intellectual and speech development of the examinees, consistency and integrity of the study. Testing was conducted in small groups and individually.

Adolescents with deviant behavior had been consulted by psychiatrist prior to the testing to exclude mental pathology.

In both groups there was carried out experimental psychological research using the following methods:

– “Time Perspective Questionnaire” by Zimbardo. The technique had been developed by F. Zimbardo with the participation of J. Boyd for 20 years at Stanford University of the United States and was published in 1997. It has been adapted in many countries of the world, where it confirmed its reliability and validity. Translation to the Russian language and adaptation of these methods in Russia were accomplished by Syrtsova A., Sokolova Ye.T., Mitina O.V. in 2007. The technique allows the researchers to define the meaningful orientation of an

individual towards the past, present and future, considering the fact that time perspective is a fundamental aspect of constructing the psychological time of an individual.

– "Scale of Temporal Attitudes" technique designed by Van Kalster, modified by J. Nutten. "Scale of Temporal Attitudes" technique is designed to measure individual emotional evaluations in relation to the personal past, present and future. It is based on semantic differential elaborated by Ch. Osgood. Actually, it consists of three separate methods for study of subjective attitudes towards these time measurements and their content.

– "Dominant Motivation" technique developed by I.Yu. Kulagina and V.N. Kolyutskiy (version for adolescents) for studies of motivational sphere of the needs of adolescents with deviant behavior [2004: 464]. The technique was developed in 2004 and tested in the 2004-2005 in a number of secondary schools of the city of Moscow. The technique is designed to examine motivation developing in adolescence in accordance to the age periodization by D.B. Elkonin. The aim of the technique is to identify the nature of adolescent's dominant motivation related to the system of his value orientations, to the type of the world of his life and the way it affects the process of self-determination (working out of his life plans or life design).

– "Test of Anticipatory Tenability (Predictive Competence)" technique by [2010: 50-59] V.V. Mendelevich provides an opportunity to evaluate the ability of a person with a high probability to anticipate the course of events, forecast development of situations and his own reactions to them, as well as to behave proactively in terms of time and space [Lomov et al. 1980: 279]. Anticipatory tenability includes personal situational predictive ability, space and time predictive competence.

While processing the received data the criterion of Pearson χ^2 was used.

Table 1 presents the results of the analysis of the time orientation characteristics of the surveyed teenagers. The table shows that 41.9% of deviant teenagers are focused on the negative past that proves its significance. The past of adolescents in this group includes psychological trauma, abuse, neglect of intimate relationships, pain and hurt, protest and disgust. 59.1% of them are focused on the hedonistic present. The most significant for them is "here and now", if this time is filled with pleasure and pastimes. Enjoying the present moment, they don't regret the further consequences of the current behavior and deeds.

Table 1.
Representation (in %) of Different Options for Time
Orientation in the Surveyed Groups of Adolescents

TP Group	TPNP	TPPP	TPHP	TPFP	TPF
EG	41,90	0	59,10	0	0
CG	0	31.40	16.70	0	51.90
χ^2	15.00	10.59	11.92	–	21.80

Note: highlighted are significant indices

EG – experimental group

CG – control group

TPNP – time perspective of the negative past

TPPP – time perspective of the positive past

TPHP – time perspective of the hedonistic present

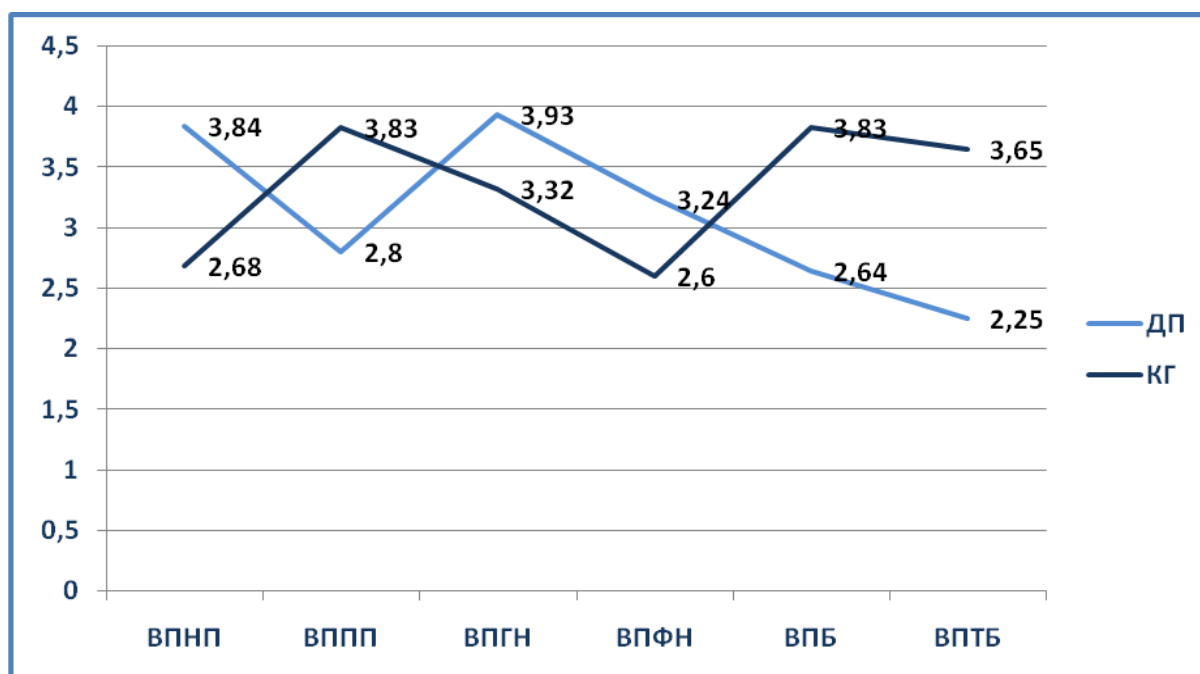
TPFP – time perspective of the fatalistic present

TPF – time perspective of the future

In the control group 31.4% of teenagers are focused on the positive past. Time perspective of the positive past suggests warm, positive attitude of the individual to his own past, with a touch of nostalgia. 16.7% of teenagers have the hedonistic-oriented present. 51.9% of teenagers are oriented towards time perspective of the future. The orientation towards the future is characterized by the presence of goals and plans for the future, as well as behavior towards their implementation. 13.3% of teenagers in this group are characterized by time perspective of the transcendent future, which enables the motivation to go beyond the limits set by death.

Both groups of teenagers did not demonstrate orientation toward the fatalistic present, indicating a rejection of the belief that the future is predetermined, and the focus of the future does not require one's own activity.

F. Zimbardo and co-authors distinguish balanced time perspective (orientation) which is a psychological construct associated with a flexible switching between reflections on the past, present and future, depending on situational requirements, assessment of resources, personal and social evaluations [2010]. For a description of this construct, the average numbers were calculated for each aspect of the choice in the experimental and control groups, and time perspective profiles have been designed (Picture).

Note: DT – deviant teenagers (experimental group)

CG – control group. Other signs – see App. to Table 1

Picture. Time Perspective Profiles of the Surveyed Teenagers

According to the authors of the questionnaire, the optimal time perspective profile is characterized by the following combination of factors: a high score on the scale of the “Positive Past”, a quite high score on the scale of the “Future”, an average score on the scale the “Hedonistic Present”, low scores on the scales of the “Negative Past” and the “Fatalistic Future”.

The data displayed in the picture, suggest that the time perspective profile in the control group is almost optimal. The time perspective profile of the experimental group is characterized by

a focus on the “Hedonistic Present” with the “Negative Past”, an average score on the scale the “Fatalistic Present”, low scores on the scales the “Positive Past” and the “Future”. Therefore, adolescents with deviant behavior are characterized by reduced proactive position.

Adolescents with deviant behavior are mostly oriented towards the hedonistic present and negative past; they have suboptimal profile of time perspective that defines no compromise or balance between the content of representations of the past experience, of the present and the views on their future – plans, intent and fantasies.

As indicated above, the “Scale of Time Attitudes” was used to measure individual affective attitudes towards the personal past, present and future. We remind that the time attitude is a positive or negative attitude of a person to the present, past or future in whole. The results of the study showed that 66.7% of the surveyed deviant teenagers have negative attitude to the past and only 20% have positive attitude (Table 2). 93.3% in the control group give a positive assessment of their past and only 3% give a negative one. The differences are statistically significant.

Table 2.

The Ratio (in %) between Indicators of Affective Attitude to the Past, Present and Future within the Surveyed Groups of Adolescents

Period	Past			Present			Future		
Attitud Group	Negative	Neutral	Positive	Negative	Neutral	Positive	Negative	Neutral	Positive
EG	66.70	13.30	20.00	20.00	20.00	60.00	23.30	6.70	7000
CG	3.30	3.30	93.30	3.30	10.00	86.70	0	6.70	93.30
χ^2	26.44	1.96	32.85	4.04	3.27	5.45	7.92	0	5.45

Note: highlighted are significant indices

EG – experimental group

CG – control group

Positive attitude to their present was recorded in 60% of adolescents in the experimental group and 86.7% in the control one. Negative attitude towards their present was demonstrated

by 20% in the experimental group and 3.3% in the control group. The differences are statistically significant.

Positive attitude towards their future was found in 70% of adolescents with deviant behavior and 93.3% in the control group. Negative attitude towards their future was demonstrated by 23.3% of teenagers in experimental group and in the control group this index is zero. The differences are statistically significant.

Neutral attitude to the past, present and future is characteristic from 2% to 6% of the deviant adolescents and from 1% to 3% in the control group. The differences are not statistically significant.

Summarizing the described data provides evidence that deviant teenagers mostly have negative attitude towards the past, and positive – towards the present and the future. Negative attitude towards the present and future was shown by 20% of deviant adolescents.

For a more detailed study of attitudes towards the future there was used the "Multifactor Scale of Attitudes towards the Future" by J. Nutten [2004]. The following factors were studied: the structure of the future, internal control, its degree of complexity, value, remoteness in time and total affective assessment (Table 3).

Table 3.

Representation (in %) the Ratios for the Future on Multi-Factor Scale among the Surveyed Teenagers

Factor	Components of the factor	Group	%	Number	χ^2
1. Structuredness	Unstructured	EG	20	6	4.04
		CG	3	1	
	Partially structured	EG	30	9	2.46
		CG	13	4	
	Structured	EG	50	15	7.50
		CG	83	25	
2. Internal Control	Weak	EG	40	12	11.88

	Partial	CG	3	1	0.42	
		EG	23	7		
	Norm	CG	17	5	11.59	
		EG	37	11		
	3. Degree of complexity	Simple	EG	40	12	11.88
			CG	3	1	
Average		EG	23	7	0.42	
		CG	17	5		
Norm		EG	37	11	11.59	
		CG	80	24		
4. Value	Absent	EG	33	10	9.02	
		CG	3	1		
	Minor	EG	20	6	4.04	
		CG	3	1		
	Norm	EG	47	14	15.56	
		CG	93	28		
5. Distance in time	Visible Present	EG	30	9	7.68	
		CG	3	1		
	Close Future	EG	20	6	0.11	
		CG	17	5		
	Distant Future	EG	50	15	5.93	
		CG	80	2		

6. General affective assessment	Low	EG	33	10	12.00
		CG	0	0	
	Average	EG	20	6	0.48
		CG	13	4	
	High	EG	47	14	10.80
		CG	87	26	

Note: highlighted are significant indices

EG – experimental group (deviant teens)

CG – control group

Here we are considering differences between teenagers in the surveyed groups on the factors that were analyzed. We remind that under structuring of the future we refer to possible planned sequence of reaching the goal.

The image of the future is structured in half (50%) adolescents with deviant behavior, however, they consider it chaotic. The second half of teenagers have unstructured (20%) or partially structured vision of the future (30%) compared with adolescents in the control group (83.3%). The differences are statistically significant.

Internal control factor analysis shows that 40% of deviant adolescents believe that their future depends on luck and circumstances, rather than on their own efforts and opportunities, planned and imposed from the outside, and is not their personal. 23% of deviant teenagers consider their future to be personal, but to a greater extent dependent on luck and circumstances than on their efforts and opportunities.

Only 37% of adolescents in the experimental group believe that their future is personal, do not allow others to impose and plan something in their lives, but also more often consider it dependent to a great extent on luck and circumstances than on their efforts and opportunities.

Analysis of the complexity factor has shown that 80% of adolescents in the control group are confident that their future is something personal that emanates from them, depending on their efforts and capacities planned by themselves.

16.7% of adolescents in the control group are confident that their future is personal, coming from them, planned by them, but increasingly dependent on luck and circumstances than on

their efforts and opportunities. For 3.3% of adolescents in the control group, the future does not depend on them and is imposed from the outside.

Differences of adolescents in the surveyed groups on the factor of evaluability of the future are as follows: 40% of deviant teenagers believe that their future is simple, unproblematic and conflictless. 23% of deviant adolescents believe their future is simple, but rather problematic, conflictual. 37% think that it is complex, problematic and full of conflicts.

Adolescents in the control group (80%) believe their future is rather complicated, difficult and with enough problems, but with minimal conflicts, which corresponds to the relevant, realistic assessment of the life situation. 16.7% of adolescents in the control group assume the average complexity of their future and hope for a minimum amount of problems and conflicts. Only 3.3% believe their future cloudless.

Differences in the assessment of their future between adolescents of the surveyed groups were as follows. More than half (53%) of deviant adolescents consider their future inutile, empty and useless, and 33% of them even boring and uninteresting. In the control group such an assessment of the future was given by a little more than 6% of teenagers. 47% of deviant adolescents believe that their future is interesting, full, but almost worthless and useless. 93.3% of adolescents in the control group describe their future as interesting, valuable, complete and useful.

Comparison of the data on the factor of remoteness in time found that 30% of deviant teenagers can imagine only the immediate future (visible future), 20% – the near future. The second half of the group of deviant teenagers have goals in the distant future.

80% of adolescents in the control group have a long-term perspective of the future, the majority of their goals are in the distant future. For 16.7% of teenagers of this group placed their major goals in the near future. Only 3.3% see their goals in the visible present.

The ratio of different types of common affective assessment of the future in the surveyed groups of teenagers were as follows. 33% of deviant adolescents assessed their future as unpleasant, even terrible, dark and cold, repulsive. 20% of teenagers in this group feel that their future is unpleasant, but not repulsive, or dark and cold. 50% of teenagers in the experimental group hope that their future will be pleasant, bright and warm, most likely, attractive (while in the control group this figure was 86.7%). Half of the adolescents with deviant behavior negatively (with varying degrees of severity) treat their future, assess it as

inutile, empty and useless, imposed from the outside, not planned by themselves, dependent on luck and circumstances. It can be concluded that they have inadequate assessment of their own future. Most of the goals of this group of teenagers are in the zone of the visible future and the near future.

The study carried out on the "Dominant Motivation" technique found the prevalence of certain types of adolescent motivation related to their system of values and the type of life world, affecting the process of self-determination (formation of life plans and designs).

Table 4 shows that 18.7% of deviant teenagers have hedonistic motivation which complies with the principle of pleasure, 13.3% – egocentric motivation, which complies with the principle of reality, 16.7% – spiritually moral motivation, which complies with the principle of valuability.

In the control group 93.3% of teenagers have spiritual and moral motivation, 6.7% – egocentric motivation. Hedonistic motivation was not found. The differences are statistically significant.

Table 4.

The Ratio (in %) Types of Dominant Motivation in the Surveyed Groups of Teenagers

Group	Hedonistic motivation	Egocentric motivation	Spiritual and moral motivation
EG	71.00	12.30	16.70
CG	0	6.70	93.30
χ^2	32.31	0.74	35.65

Note: highlighted are significant indices

EG – experimental group

CG – control group

Most deviant teenagers (70%) have hedonistic motivation that reflects a lack of hierarchy in motivational sphere, based only on needs related to the hedonistic attitude.

Results of the study carried out on the "Anticipatory Tenability Test" technique by V.D. Mendelevich, are presented in Table 5; they state the predictive incompetence of deviant

teenagers (90%), indicating a low level of development in all three components: time, spatial component as well as the personal and situational component.

Table 5.

The Ratio (in %) Anticipatory Tenability Indicators (Predictive Competence) in the Surveyed Groups of Adolescents

Teenagers	Total AT		Personal situational component of the AT		Spatial component of the AT		Time component of the AT	
	T	U	T	U	T	U	T	U
EG	10.00	90.00	–	100	10.00	90.00	–	100
CG	96.70	3.30	96.70	3.30	96.70	3.30	76.70	23.30
χ^2	45.26	45.11	56.13	56.13	45.27	45.27	37.30	37.3

Note: highlighted are significant indices

EG – experimental group

CG – control group

Differences identified statistically significant correlations, which can serve as a basis for the conclusion that deviant adolescents have general anticipatory untenability, prognostic incompetence on three components: time, space and personal and situational component, indicating a low level of development of anticipatory abilities to ensure the success of forecasting activities.

In general, the study materials showed that adolescents with deviant behavior have the time perspective which is characterized by the importance for them of the negative past, substantial influence of the hedonistic present on the person's orientation and the unstructured negative future, narrowed and shortened perspective of the future. They have unstructured and partially structured vision of the future, imposed or planned from outside, more dependent on luck and circumstances than on their own efforts, uninteresting, inutile and useless. Motivational objectives of the future perspective in most adolescents with deviant behavior are in the visible present and the near future, have hedonistic focus and, for the most part, they belong to the category of social contacts and relationships with others and leisure activities. There

has been defined irrelevant assessment of the complexity of their future, the lack of differentiation of their perceptions of various aspects of life.

Adolescents with deviant behavior showed overall anticipatory untenability, prognostic incompetence on three of its components: time, space as well as the personal and situational component.

The results of the research make it possible to define a significant area of corrective work, pursuing the goal of successful socialization, correction of the image of the future with fixation on close and distant goals, ways to achieve them, choices when solving various tasks, and predicting the effects of the actions.

References

- Abulkhanova-Slavskaya K.A. (1991). *Life Strategy*. Moscow: Mysl.
- Dukhnovski S.V. (2003). *Adolescent Psychological Support in Critical Situations: Educ. Manual*. Kurgan.
- Golovakha Ye.I., Kronik A.A. (2008). *Psychological Time of Personality*. Moscow: "Smysl".
- Kulagina I.Yu., Kolyutskiy V.N. (2004). *Age Psychology. Educ. Manual*. Moscow: TC "Sfera".
- Lomov B.F., Surkov Ye.N. (1980). *Anticipation in the Structure of the Activity*. Moscow.
- Makhiyeva L.Kh. (2012). "Time Perspective of the Transcendent Future: History and Perspectives". *Modern Studies of Social Problems* (Electronic Scientific Journal). 6 (14).
- Mendelevich V.D., Nichiporenko N.P., Mukhamadiyeva G.F. (2010). "Relationship Anticipatory Abilities with the Characteristics of the Formally Logical Intelligence in Terms of Psychic Norm and Pathology". *Mental Health*. 8: 50-59.
- Nutten J. (2004). *Motivation, Action and Perspective of the Future*. Ed. D.A. Leontyeva. Moscow: Smysl.
- Syrtsova A., Sokolov Ye.T., Mitina O.V. (2007). "Technique of F. Zimbardo on Time Perspective". *Psychological Diagnostics*. 1: 85-106.
- Zeigarnik B.F. (1981). *Field Theory of Kurt Lewin*. Moscow.
- Zimbardo F., Boyd J. (2010). *The Time Paradox. The New Psychology of Time that Will Improve Your Life*. Spb.: Rech.
- Zimbardo Philip G., Boyd John N. (1999). "Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable, Individual-Differences Metric". *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6): 1271-1288.

Research Type: Research Article

Received: 19.02.2021

Accepted: 23.02.2021

NEUROPSYCHOLOGY OF INDIVIDUAL DIFFERENCES AS A BRANCH OF CLINICAL PSYCHOLOGY: SOME AREAS OF RESEARCH AND PRACTICAL USE

Assoc. Dr. Elena V.BUDYKA¹

Abstract

The results of long-term studies of individual psychological differences conducted using neuropsychological approach were presented. It is based on the idea that the features of interhemispheric asymmetry are indirectly manifested in the lateral organization of the main analyzer systems: motor, auditory, auditory-speech, visual. An individual set of lateral features characterizes the lateral profile of an individual. It is assumed that, depending on the specific profile of a person, the left-hemisphere or right-hemisphere strategy of processing information and regulating functions prevails, and this, accordingly, determines his individual characteristics. The individual psychological characteristics, differences in indicators of the functional state and individual health for representatives of different lateral types are described. In particular, young men with left-sided signs in the visual system were characterized by the best objective indicators of health and low subjective assessments. In girls, the indicators of cognitive processes differ with the predominance of different signs of functional asymmetry in the motor manual system, and the fluctuations of these indicators during the ovarian menstrual cycle - with differences in the lateral organization of not only the manual, but also the visual sphere.

Keywords: Neuropsychology of individual differences, interhemispheric functional brain asymmetry, lateral signs, motor and sensory functions, cognitive processes.

¹ Assoc. Dr., A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry - Moscow/Russia. ORCID ID: 0000-0002-9501-1305, ev-mgu@yandex.ru

Introduction

At present, Clinical Psychology is a differentiated area of knowledge, inside which there are a number of areas with specific approaches to the analysis of various phenomena, methods and techniques used in research and practical work (Tvorogova, 2006). One of the areas of Clinical Psychology is Neuropsychology, which has the task of studying the brain bases of mental activity, as well as the specifics of the violations of the higher mental functions (HMF) in different brain pathology. It is obvious that when assessing the impeded processes, the knowledge of normal functions (of the process, states, etc.) is highly needed, which in turn requires information about the interpatient variability of standards (Leutin et al 2005: 368; Moskvina et al 2011: 367, Nikolayeva et al 2012: 139-142, Khomskaya 1999: 410-413). The study deals with the neuropsychology of individual differences. In particular, neuropsychology of individual differences attempts to detect particularities of brain organization that contribute to individual psychological differences between healthy individuals of different ages and both sexes. As synonyms of the name of this area there used the names "differential neuropsychology" and "neuropsychology of the norm" (Tvorogova 2006; Khomskaya et al 2011).

One of the approaches in detecting interhemispheric bases of individual differences is to consider them as specific brain organization features, including interhemispheric interaction and interhemispheric functional asymmetry (i.e. disparity of the contribution made by the left and right hemispheres in the implementation of the HMF). Herewith the initial position of neuropsychological theory of brain organization of higher mental functions is that any mental activity is ensured by the brain as a whole (Khomskaya et al 1991: 42-47).

Neuropsychological approach to the study of individual differences is based on the assumption that the specific features of interhemispheric asymmetry are indirectly manifested in lateral organization of the basic detecting systems: motor, auditory, audio-verbal, visual (Bragina et al 1981: 288, Efimova 2007, Moskvina et al 2011; Khomskaya et al 2011). The combination of signs of asymmetry inherent in an individual is called differently, in particular, "individual asymmetry profile" (Bragina et al 1981), "functional sensorimotor asymmetry profile" (Leutin et al 2005; Nikolayeva et al 2012; Fomina 2006), "lateral organization profile (LOP) of motor and sensory functions" (Budyka et al 2010; Moskvina et

al 2011; Khomskaya et al 1991), etc. It is anticipated that depending on an individual's asymmetry profile there may be prevalent either left or right hemisphere information processing strategy and functions regulation, and consequently, this defines the individual psychological characteristics (Bragina et al 1981, Moskvina et al 2011; Nikolayeva et al 2012; Poborský 2013; Khomskaya 1999; Khomskaya et al 2011).

This paper summarizes the results of the work performed within the framework of the neuropsychology of individual differences by the research group under the direction of Professor E.D. Khomskaya (Budyka et al 2010; Efimova 2007; Efimova et al 2009; Moskvina et al 2011; Khomskaya 1999; Khomskaya et al 1991; Khomskaya et al 2011), using the evaluation technique for the lateral organization profile of motor and sensory functions and typology of lateral organization developed by E.D. Khomskaya, I.V. Efimova (Khomskaya et al 1991; Khomskaya et al 2011). Based on the above typology after determining the individual lateral profile, each examinee is assigned to one of five types of lateral organization profiles: 1) "pure" right-handers; 2) right-handed persons with dominant right hand and combinations of signs of sensory asymmetry; 3) ambidextrous; 4) left-handed with combinations of signs of sensory asymmetry, and 4) "pure" left-handers. "Pure" right-handers are characterized by only right-sided asymmetry signs. Right-handed persons with combinations of signs of asymmetry are those with the predominance of right hand and various combinations of signs of asymmetry in the audio-verbal and visual systems. Ambidextrous persons are individuals with the symmetry of hands and the various lateral signs in the audio-verbal and visual systems. Left-handed persons with combinations of signs of asymmetry are those with the predominance of left hand and various combinations of signs of asymmetry in the audio-verbal and visual systems. "Pure" left-handed are people with the left-sided signs of asymmetry.

We are going to consider some of the studies in neuropsychology of individual differences, and the main results achieved.

Individual Psychological Features of Representatives of Different Types of Lateral Organization Profile (LOP)

Synthesis of the results obtained in a series of studies, has served as the basis for the descriptions of some individual psychological features of different types of lateral organization profile, the detailed studies may be found in various publications (Budyka et al

2010; Efimova 2007; Efimova et al 2009; Moskvina et al 2011; Khomskaya 1999; Khomskaya et al 1991; Khomskaya et al 2011). It should be noted that most of the series studies detected differences related to sex. The data presented below characterize the male examinees.

The most obvious differences were observed among representatives of the opposite lateral organization profile groups – “pure” right-handers, on the one hand, and the “pure” left-handers and left-handed persons with combinations of signs of asymmetry (together), on the other (Efimova 2007; Khomskaya et al 1991; Khomskaya et al 2011). For example, motor, cognitive, and emotional processes of individuals in the first group compared to the second were characterized by higher dynamic indicators (both speed and regulatory). At the same time, “physiological price” of physical and intellectual load for “pure” right-handers was higher than that for left-handers and left-handed persons with combinations of signs of sensory asymmetry. Along with that, the right-handers had the above average self-evaluation of health and well-being and fewer complaints which indicate psychological and emotional maladaptation. The data obtained in different series of studies showed differences in the emotional sphere of representatives of the opposite groups: “pure” right-handers often showed the predominance of positive emotional subsystems, while left-handers and left-handed persons with combinations of signs of sensory asymmetry demonstrated the prevalence of the negative one. It was registered both at the level of emotional reactions and emotional states. In our point of view, this fact may be taken into account in the context of clinical psychology.

Representativity of persons belonging to the considered LOP differs in various types of the examined samples. The so-called “creative” professions are the most frequently chosen by left-handers and left-handed persons with combinations of signs of sensory asymmetry, while technical professions and occupations that require rapid response and high reliability – by right-handers (Moskvina & Moskvina, 2011; Khomskaya & Efimova, 1991). Consideration of the results of the series of studies concluded that in the majority of the samples, the most common type of LOP was the type of right-handed persons. Individual psychological features of people of this type are quite diverse. When the right hand dominance is combined with one left sensory sign (dominant left ear for speech or dominant left eye) the individual psychological characteristics were closer to those of the “pure” right-handed. The situation was reverse in the presence in LOP of two left-hand lateral signs in these sensory systems, in

this case special features of such persons were more similar to those found with the left-handed.

Heterogeneous is the group of ambidextrous persons (Efimova, 2007), whose individual psychological characteristics are often similar to those described as the left-handed persons with combinations of signs of asymmetry and left-handers. Ambidextrous persons quite often inherent in the reduced dynamics of cognitive and motor processes, frequent are fragile self-esteem of the current functional status and high trait anxiety (Khomskaya, Efimova, Budyka, & Enikolopova, 2011).

Below are the results of more individualized studies that extend the understanding of individual differences in various spheres of persons with diverse signs of functional asymmetry.

Differences in Indices of Functional States in Representatives of Different LOP Types

Outlined in the previous section individual differences of opposite groups divided by the LOP types may be taken into account in the analysis of functional states which is important in the research and practical experience of a clinical psychologist. It is known that while assessing functional states there mainly are used indicators of regulation (in particular, vegetative) of cardiovascular system, various sensory-motor reactions (for example, simple and complex (SVMR and CVMR) visual-motor reactions) and other psychophysiological data (Efimova et al 2009; Tvorogova 2006, Nikolayeva et al 2012). The subjective assessment of the functional state is also often carried out (Tvorogova 2006).

Studies of individual differences conducted in neuropsychology have led to the conclusion that the characteristics of the functional state of males with different lateral organization of motor and sensory systems vary. For example, in the study of male job seekers in the bodies of Internal Affairs (73 people), the following results have been notably recorded (Budyka et al 2010). Best average time visual-motor responses and performance indicators of the quality of work with the proof-correction samples were noted in males when there are symmetrical or left-hand signs in LOP (table 1).

Table 1 shows the average values of time (SVMR and CVMR), as well as evaluating advances and lags in reaction to a moving object (RMO).

Table 1

The Average Time SVMR and CVMR, RMO Score Ratings for Groups of Men with Different LOP Types

Group	Indicators			
	SVMR (ms)	CVMR (ms)	Score of advances with RMO, points	Score of lags with RMO, points
"Pure" right-handers, n = 25	281,2±20,2	379,7*±36,4	4,11*	4,89
Right-handed with combinations of asymmetry signs, n = 32	292,5*±16,0	404,7*±28,6	3,94	4,63
Ambidextrous, n = 6	291,7±16,5	372,3±5,5	3,67	4,50
"Pure" left-handers, left-handed with combinations of sensory asymmetry signs, n = 10	273,6*±16,3	382,7±37,3	3,70*	4,60

Note: * significant differences in rates of different groups (p from 0.01 to 0.05 for different comparisons) that are identified using the U Mann-Whitney criterion.

High performance speed with the used digital (modified Bourdon test) and verbal (Munsterberg technique) proof-correction samples with lower performance quality were demonstrated by those with right signs functional asymmetry, which is illustrated in table 2.

Table 2

The Average Time and Error Rate in Digital Bourdon test for Examinees with Different LOP Types

Group	Indicators			
	Time		Average error frequency	
	Form 1	Form 2	Form 1	Form 2
"Pure" right-handers	250,5*±58,1	218,2*±45,9	1,6*±0,5	1,3±0,4

Right-handed with combinations of asymmetry signs	**250,9±55,0	**209,2±48,1	**1,5±0,5	1,4±0,7
Ambidextrous	261,7±46,9	238,2±32,6	1,0±0,2	0,9±0,5
"Pure" left-handers, left-handed with combinations of sensory asymmetry signs	**383,6*±77,4	**355,7*±112,2	**0,7*±0,2	0,5±0,5

Note: * and * significant differences (p from 0.01 to 0.05 for different comparisons) groups, which differ according to LOP type.

As mentioned above, a comprehensive assessment of the functional state often comprises indicators of vegetative regulation of the cardiovascular system, including the results of the analysis of heart rate variability (HRV) according to the methodology of R.M. Bayevsky (Aghadjanian et al 2010; Aghadjanian et al 2006; Bayevsky et al 2009; Nikolayeva et al 2012). Given that the latter reflect the regulatory mechanisms of the whole body, it may be possible to use them while describing the physical (somatic) health in general (Aghadjanian et al 2006).

Differences in Rates of Individual Health Representatives of Different LOP Types

For clinical psychology health issue (not only mental but also physical) is important. It is obvious that, on the basis of the biopsychosocial model of health, it is necessary to review the components of health in their unity that defines the need for interdisciplinarity and complexity of analysis. Researches' attention is aimed at clarifying the criteria of health standards, as well as assessment of individual's health. Considering this, the interest of neuropsychology of individual differences to this issue is understandable. Despite the fact that it is interdisciplinary, various health research studies often underestimate the typological features of the body, although special literature is replete with evidence that they affect many aspects of health. Health studies are hampered not only by the complexity of evaluation, but, more importantly, by understanding it as a phenomenon. Mainly it is considered as qualitatively specific human condition characterized by the flow of such processes, which ensures optimum life and adapt to constantly changing external conditions of the environment. Therefore, the adaptive approach to health analysis continues to remain

relevant, because any activity (physical and mental) is accompanied by a certain stress level of adaptation and regulatory mechanisms. On the assumption of the stated provisions, comprehension of the level of health or its graduation are based on analysis of peculiarities of adaptation to the effects of various external factors (Aghadjanian et al 2010; Aghadjanian et al 2006; Efimova et al 2009).

In neuropsychology of individual differences there were held various series of studies of individual health of students, with distinct signs of functional asymmetry. In accordance with the above views, individual health was described in terms of degree, graduation or level. As mentioned above, the assessment of the gradations of physical health while its complex description is quite often fulfilled on the basis of statistical analysis of heart rhythm variability (HRV) (Bayevsky et al 2009; Wolfe et al 2016).

Neuropsychological approach has been applied in the analysis of the differences of vegetative regulation of cardiac rhythm with male students, with different signs of asymmetry (Budyka et al 2017; Efimova et al 2016). The known HRV assessment methodology based on variational analysis of pulsogramms was applied (Bayevsky et al 2009; Poborský 2013; Wolfe et al 2016). Upon the results of five-minute recorded segments of ECG, the researchers estimated about 40 indicators, reflecting HRV and the ratio of contributions of the sympathetic and parasympathetic divisions of the autonomic nervous system in the regulation of the cardiovascular system. The obtained data gave grounds for prenosological diagnostics of physical health, i.e. level of individual health is determined (Aghadjanian et al 2010; Bayevsky et al 2009). The considered study involved first year students (140 people), the average age is 18.4 ± 1.3 years old. The examined students had been conditionally healthy, according to the institution clinic report, and had no acute or chronic diseases.

The data obtained in the course of the study showed that significant differences of HRV indicators were found with the examinees with different laterals signs in visual system. In particular, with left-handed asymmetries in visual system the condition of examinees was considered as satisfactory adaptation, and with right-handed asymmetries in visual system – as intenseness of regulatory systems, reflecting the lower level (gradation) of health (Budyka et al 2017; Efimova et al 2016).

Individual Psychological Features of Different LOP Types Representatives in Females

In case a clinical psychologist participates in the diagnosis of functional state of women, it is conventional to analyze the impact of hormonal level changes during ovarian-menstrual cycle on women's health (Nikolayeva et al 2012; Khomskaya et al 2011). In addition, the use of neuropsychological approach to the study of functional states involves taking into account the peculiarities of interhemispheric asymmetry.

The study of some indicators of functional state of women in the neuropsychology of individual differences focused on a number of series of studies, some results of which are set out below. One of them examined the individual characteristics of cognitive processes of female students depending on: 1) interhemispheric functional asymmetry and 2) taking into account fluctuations of functional states associated with the change in hormonal levels during ovarian-menstrual cycle (OMC). The study consisted of two sections. The first section deals with analysis of traditionally assessed functional states of the operational and dynamic components of several cognitive processes with female students who have different signs of functional asymmetry. The second describes some of these components changes due to fluctuations of the functional condition of examinees within the ovarian menstrual cycle and functional asymmetry.

The research was carried out on female university students (a total of 127 people) aged 18-20. The following methods were applied: modified digital Bourdon test, Landolt's Rings test, Stroop Color-Word Interference test, techniques for estimation of time of simple visual-motor reaction (SVMR) and complex visual motor reaction (CVMR), motor and modified blank tapping tests. The influence of hormonal fluctuations on the functional state of girls within the ovarian menstrual cycle (OMC) was studied in four phases: menstrual, follicular, ovulation and premenstrual. The definition of the cycle phase was based on the examinees' evidence. The technique for evaluating response time was performed by the girls with their dominant hand (Budyka et al 2016).

The results obtained in the first phase demonstrated that with the prevalence of right sign asymmetry in the motor manual and audio-verbal systems of the girls there were detected higher speed and regulatory indicators of different cognitive processes, and in the presence of symmetrical and left signs in the motor manual system the speed of visual and motor reactions and the quality of correctional samples were higher. In particular, there were registered higher speed indicators in performance of visual perceptive, verbal, simple

counting and graphics operations, as well as better abilities for arbitrary regulation of performance of simple and complex programs of cognitive activities with the girls with the dominant right hand. Right-handed examinees with right-sided audio-verbal organization system had higher speed of verbal and visual-perceptive operations (Budyka et al 2016).

The second phase of the work under consideration traced a correlation of the nature of fluctuations of the dynamic indicators of motor and cognitive processes within OMC with the peculiarities of lateral organization of motor manual and visual functions. Therefore, examinees with the dominant right hand showed better SVMR indices in the follicular phase of the cycle, while the higher dynamic characteristics of complex cognitive activity – in the ovulatory phase. Representatives from the opposite group (ambidextrous and left-handed) didn't demonstrate significant fluctuations of the studied processes within OMC (Budyka et al 2016).

Considering the signs of asymmetry, the following differences were noted in the visual system. The tested persons with the leading right eye showed significantly lower latent response time in the ovulatory phase compared to that obtained in the menstrual phase. The girls with the dominant left eye or with the symmetry in the visual system were polarized: in the menstrual phase they indicated the lowest average value of SVMR time, but a significant increase in the reporting indicator was detected in the ovulatory phase of the cycle. Furthermore, it was found that the dynamic characteristics of cognitive processes did not change significantly within the OMC of the examinees with right signs asymmetry in the visual system and characterized by fluctuations of the surveyed girls symmetric and left-hand signs asymmetry in the visual system. In particular, the latter had significantly different indices in productivity of Landolt test in the menstrual and ovulatory phases of the cycle (average productivity was lower in the menstrual phase) (Budyka et al 2016).

Summing up, the current work has set forth the results of several studies in neuropsychology of individual differences, which affirm the possibility of using neuropsychological approach to their identification, characterize separate directions of analysis and could serve as a basis for further work with the purposes of accumulation of information in this area and its practical use.

References

- Aghadjanian, N., Batotsyrenova, T., & Semenov, Y. (2010). *Ecological and Physiological and Ethnic Characteristics of Human Adaptation to Different Conditions of Environment*. Vladimir: VIGU.
- Aghadjanian, N., Bayevsky, R., & Berseneva, A. (2006). *Problems of Adaptation and Teaching on Health. Tutorial*. Moscow: RUDN.
- Bayevsky, R., Berseneva, A., Luchitskaya, E., Slepchenkova, I., & Chernikova, A. (2009). *Assessment of the Level of Health in the Study of Practically Healthy Persons*. Moscow: Slovo.
- Bragina, N., & Dobrokhotova, T. (1981). *Functional Asymmetry in Humans*. Moscow: Meditsina.
- Budyka, E., Efimova, I., & Batotsyrenova, T. (2017). Health Research in Neuropsychology of Individual Differences. *Psychology of Health and Illness: Clinical Psychological Approach* (pp. 57-62). Kursk: KSMU.
- Budyka, E., Grigoryan, E., Efremova, A., & Proshkina, E. (2016). Differences in Functional States of Psychophysiological Indices Associated with the Features of Interhemispheric Asymmetry and Cyclical Changes in the Female Body. *Russian Sports Complex "Ready for Labour and Defence (GTO)" and Mass Sport in Healthy Living System for Population* (pp. 85-87). VIGU.
- Budyka, E., Zuyeva, E., & Shestakovich, I. (2010). Some Characteristics of Cognitive Processes of Persons with Distinguished Lateralization of Motor and Sensory Functions. *Modern Research Directions of Interhemispheric Asymmetry and Functional Brain Plasticity. Experimental and Theoretical Aspects of Neuroplasticity* (pp. 104-108). Moscow: Nauchnyy Mir.
- Efimova, I. (2007). *Ambidextrous Persons: Neuropsychology of Individual Differences*. St. Petersburg: KARO.
- Efimova, I., & Budyka, E. (2009). Interhemispheric Functional Asymmetry and the Problem of Individual Health. *Guide to Functional Interhemispheric Symmetry* (pp. 692-727). Moscow: Nauchnyy Mir.
- Efimova, I., Batotsyrenova, T., Brusova, V., & Budyka, E. (2016). Heart Rate Variability Analysis among Students with Different Traits in the Laterals of the Motor and Sensory Systems. *Fundamental and Applied Problems of Neuroscience: Functional Asymmetry, Neuroplasticity and Neurogeneration*. (pp. 106-112). Moscow: FANO, FGBNU Scientific Center of Neurology.
- Fomina, E. (2006). Factor Leading Eye on Dynamic Adjustment of Interhemispheric Asymmetry of EEG Spectral Power. *Osmk Scientific Bulletin*, 1(34), 231-235.

- Khomskaya, E. (1999). Lateral Brain Organization as Neuropsychological Basis a Typology of Norms. *Reader on Neuropsychology.* , 410-413.
- Khomskaya, E., & Efimova, I. (1991). To the Problem of Typology of Interhemispheric Asymmetry of Individual Profiles of the Brain. *Vestnik MSU, 14(4)*, 42-47.
- Khomskaya, E., Efimova, I., Budyka, E., & Enikolopova, E. (2011). *Neuropsychology of Individual Differences: Manual for Students of the Educational Institutions*. Moscow: Academiya.
- Leutin, V., & Nikolaeva, E. (2005). *Functional Brain Asymmetry: Myths and Reality*. St.Peterburg: Rech.
- Moskvin, V., & Moskvina, N. (2011). *Interhemispheric Asymmetry and Individual Differences in Humans*. Moscow: Smysl.
- Nikolayeva, E., Dobrin, A., & Yavorovich, K. (2012). Lateral Efficiency Indicators and Functional Sensory Motor Asymmetries in the Forecast Level of Psychological Parameters. *Functional Lateralization and Plasticity of the Brain* (pp. 139-142). NTN RMN.
- Poborsky, A. (2013). Psychological Autonomic Reactions of Students with Different Types of Brain Asymmetry Individual Profiles. *Healthcare and Education in Siberia. 4*, pp. 23-27. Medical and Pharmacological Sciences.
- Tvorogova, N. (2006). *Clinical Psychology* (Vol. 6). Moskow: PER SE.
- Wolfe, A., Dennis, K., Canino, M., Fillers, N., Dodd, D., & Brown, D. (2016). The Relationship between Physical Activity, Sleep Efficiency, and Heart Rate Variability. *Medicine & Science in Sports & Exercise, 48(5S)*, 293-297.

Makale Türü: Kitap Tanıtımı

Başvuru: 01.04.2021

Kabul: 15.04.2021

YÜKSEK ÖĞRETİMDE TÜRKİYE’NİN İMAJI VE CAZİBE DÜZEYİ

Abdrasul İSAKOV¹

Özet:

“Yüksek Öğretimde Türkiye’nin İmajı ve Cazibe Düzeyi” adlı çalışma Kırgızistan’da yüksek öğretim öğrencileri arasında yapılan anketin bir ürünüdür. Anket sonuçlarına ve yazarların tespitlerine göre, Türkiye yabancı uyruklu öğrenciler için eğitim üssü olmak isterse, yurtdışında tanıtım çalışmaları yapması gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Türkiye yüksek eğitimi, imaj, Türkiye Bursları

THE IMAGE OF TURKEY IN HIGHER EDUCATION AND ITS LEVEL OF ATTRACTION

Abstract

The study titled "The Image of Turkey in Higher Education and its Level of Attraction" is a product of the survey conducted among higher education students in Kyrgyzstan. According to the results of the survey and the findings of the authors, if Turkey wants to be an education base for foreign students, it needs to carry out promotional activities abroad.

Keywords: Turkey higher education, image, Türkiye scholarships

Akademisyenler Dr. Azamat Maksüdünov, Prof. Dr. Hasan Gül ve Meerim Asanbekova tarafından Kırgızistan’da hazırlanan “Yüksek Öğretimde Türkiye’nin İmajı ve Cazibe Düzeyi” adlı çalışma 2020 yılında İKSAD Yayınevi tarafından neşredildi. Kitapta Bişkek şehrinde bulunan dört üniversitede lisans öğrenimi gören Kırgız gençleri açısından Türkiye’nin eğitim ülkesi olarak imajı ve cazibesi araştırılmıştır. Kitabın Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri çerçevesinde desteklenmiş araştırmadan üretilmiş olması, üniversitenin bu tür çalışmalara destek çıkması açısından önem arz ediyor.

Kitap dört bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm’de uluslararası öğrenci hareketliliği üzerinde durulmuştur. Kitapta mevcut bilgilere göre, Türkiye’nin dünyadaki uluslararası öğrencilerden aldığı pay şimdilik %1 civarındadır. 2018 yılı verilerine göre, Türkiye’de sadece 125.138 yani

¹ Dr., ORCID ID: 0000-0002-2015-7772, rasulaali@gmail.com.

ülkedeki yüksek öğretim kurumları öğrencilerinin %2'si yabancı uyruklu öğrencilerden oluşuyor (Maksüdünov vd. 2020: 1, 178). Demek, bu alanda yapılması gereken çok iş var. Aynı bölümde konu ile ilgili kapsamlı literatür incelemesi de yapılmıştır.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde "imaj" kavramı üzerinde duruluyor. Eğitim üssü olarak Türkiye'nin imajı bu bölümde ayrıntılı incelenmiştir. Araştırmaya katılan Kırgız öğrencilerinin nezdinde Türkiye'nin imajı genellikle pozitifdir.

Üçüncü Bölüm'de Kırgızistan ve Türkiye'deki yüksek öğretimin şimdiki durumu, iki ülke arasındaki eğitim işbirliği: anlaşmalar, eğitim kurumları, projeler ve burs programları mercek altına alınmıştır. Kitabın genelinde istatistikî bilgiler kullanılırken son yılın (2019) verilerinin kullanılmasına dikkat edilirse daha iyi olurdu. Kitabın güncellenmiş yeni baskılarında yazarlar bu hususu gözardı etmeyeceklerdir.

Dördüncü Bölüm'de Kırgızistan'da yapılan alan araştırması hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Alan araştırması sonuçlarına göre, Türkiye, Kırgız öğrencilerin Almanya, ABD ve Çin'den sonra en çok okumak istediği dördüncü ülke olarak dikkat çekiyor (Maksüdünov vd. 2020: 179). Fakat araştırmadan da görüldüğü üzere, gençlere Türkiye yüksek öğretim kurumları, ülkedeki eğitimin durumu ve özellikleri, eğitim programları hakkında yeterli bilgiler ulaştırılabilmiş değildir. Örnek vermek gerekirse, "Araştırmaya katılan 1.000 öğrenciden sadece 141 tanesi Türkiye'nin bir üniversitesinin adını bilmektedir." (Maksüdünov vd. 2020: 183). Bu bağlamda yazarların 12 maddede özetledikleri önerilerinin yetkililer tarafından dikkate alacaklarını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Maksüdünov, Azamat, Gül, Hasan, Asanbekova, Meerim (2020). *Yüksek Öğretimde Türkiye'nin İmajı ve Cazibe Düzeyi*. Ankara: İKSAD Yayınevi.

Türkiye Bursları, <https://www.turkiyeburslari.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).